

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स

आपणांकु भूमि

नेपालको प्रथम बौद्ध मासिक पत्रिका

(सिद्धार्थ जन्म)

वर्ष २३, अंक २

ने.सं. १११५ ज्याः पुनिः

वि.सं. २०५२ जेठ

इ.सं १९६५ जन

एक प्रतिको रु. ६।-

वार्षिक रु. ६०।-

आजीवन रु. ६००।-

अध्यक्ष तथा सल्लाहकार मीनबहादुर शाक्यले नाला-कर्णामयको ऐतिहासिक महत्ववारे प्रवचन गर्नुभएको थियो । करीब २१५ जना जति सहभागी भएको उक्त धर्मणमा धादिङः जिल्लाका युवा युवतीहरू तोर्थयाद्रामा सहभागी यात्रुहरू, प्रा. बौ. प्र. शिविरका प्रशिक्षकहरू, मण्डलका सल्लाहकारहरू र अन्य अतिथिहरूका साथै यु. बौ. म. का परिवारको सहभागी रहेको थियो ।

वैशाख ६ गते संयुक्त राष्ट्र सङ्घको आद्वानमा प्रत्येक वर्षमा मनाइने "Earth-Day" सिलसिलामा १६ औं W. F. B. Y. को Conference मा पारित भएनुसार सम्पूर्ण W. F. B. Y. का Regional Centre हरूले पनि उक्त दिवसको उपलक्ष्यमा बातावरण तथा ध्यानभावनासम्बन्धी कार्यक्रमहरू मनाउने सन्दर्भमा यु. बौ. म. नेपालले पनि बातावरणसम्बन्धी प्रवचन तथा सफाइकार्यक्रमको आयोजना गर्न्थो । मण्डलका अध्यक्ष सुचिव्रमान शाक्यको सभापतित्वमा भएको उक्त कार्यक्रममा अतिथि प्रवचक डा. केशवमान शाक्यले 'बातावरण र बुद्धधर्म' विषयमा र बातावरणविद् सूर्यमान शाक्यले सार्क राष्ट्र तथा विश्वबातावरण सम्बन्धी प्रवचन गर्नुभएको थियो । मन्त्रव्यक्तिको क्रममा प्रमुख अतिथि ल. पु. न. पालिकाका मेयर बेखारत शाक्यले २५-३० वर्षको अन्तरालमा काठमाडौंको स्वच्छ बातावरणमा अचाक्ल हास आएको कुरा बताउनुका साथै आफूले यसविषयमा जनचेतना जगाउन जनतालाई चिमिन्न कार्यक्रमहरू दिएको कुरा बताउनुभयो ।

वैशाख १६ गते यहाँ स्थित लोककीति महाविहार इटिटोलमा भिक्षु सुदर्शन महास्थविरबाट बुद्धको प्रतिमाअगाडि दीप प्रज्वलन गर्नुभई प्रारम्भ भएको दोस्रो प्रारम्भिक बौद्ध शिक्षा प्रशिक्षण शिविर

कक्षा सम्पन्न भएको उपलक्ष्यमा एक समापन समारोहको आयोजना गरियो । अध्यक्ष सुचिव्रमान शाक्यको सभापतित्वमा संचालित उक्त कार्यक्रममा संस्थाका धर्मानुशासक तथा भू.पू. अध्यक्ष भिक्षु ज्ञानपूर्णिक महास्थविरत्तमध्य पठन्चशीलप्रार्थना, सांस्कृतिक उपसमितिबाट स्वागतगान प्रस्तुत, महासचिव सानुराजा शाक्यबाट स्वरगतभाषण र उपाध्यक्ष पूर्णभान शाक्यबाट सम्पन्न भएको शिविरबारे जानकारी दिनुभएको थियो । ल. पु. न. पा. का मेयर बेखारत शाक्यको अतिथिमा संचालित उक्त कार्यक्रममा मण्डलका वरिष्ठ सल्लाहकार लोकदर्शन वज्राचार्यले आपनो मन्त्रव्य दिँदै युवावर्गमा बुद्धधर्मको विकास भर्न यस्ता कार्यक्रमहरू गरिने रहनुपर्ने र यस पालिको शिविर कक्षा शिविरमा सहभागी धादिङःका युवा युवतीहरूलाई धेरै न उपयुक्त हुने विचार व्यक्त गर्नुका साथै यस्ता कार्यक्रमहरू संचालन गर्न आफूले पनि सबौदो सहयोग दिन चाहेको उल्लेख गर्नुभयो । त्यस्तै अर्का अतिथि गुम्बा विकास संघका अध्यक्ष आडबाबु लामाले आपनो मन्त्रव्य दिँदै नेगलमा हाल भएका पुराना तथा नयाँ गुम्बाहरूवारे जानकारी गर्नुका साथै सम्पूर्ण सम्प्रदायका बौद्धहरू बुद्धमंको विकास गर्नको लागि एक हुन पनि आद्वान गर्नुभयो ।

वैशाख २३ गते २५३६ औ बुद्धजयन्तीको उलक्ष्यमा मण्डलको सबास्थ उपसमितिको आयो-जनामा रक्तदान कार्यक्रम पूर्णसिद्धिको संयोजकत्वमा सम्पन्न भयो ।

श्रीमद्भगवद्गुरुभाषण

वर्ष-२३, अङ्क-२, बु० सं० २५३९, जेठपूर्णिमा

सुखं बत जोवाम येसं नो नत्य किञ्चनं ।
पीतिमक्खा भविस्साम देवा आभस्सरा पथा'ति ॥

★ ★ ★

हामी जससंग कुनै वस्तु पनि छैन तैपनि हामी सुखपूर्वक वाँचिरहेका छौं
हामीले आभाश्वर देवताहरूले कै प्रीतिकै मात्र भोजन गरिरहेका छौं ।

★ ★ ★

(तथागत पाँच सय कुमारी आइमाईहरू थोतापति मार्गमा पुग्ने भारय याहापाएर तिनीहरू गझरहेको
माउंमा भिक्षाटन गरिरहेको बेला मारदेवता त्यस गाउँका मानिसहरूमा प्रवेश गरेर भिक्षा दिलाएन । तथागत
त्यहाँबाट बाहिर निस्कैदा भिक्षा प्राप्त नभएको मा मारले व्यंग गरेको देखेर उसेको करतूतलाई तथागतले इङ्गित
गर्नुभयो । मारले फेरि एकपटक गाउंमा गई भिक्षा मार्ग भने । तथागत तुनः त्यस गाउँभित्र पस्नुभयो । सो
बेला ती कुमारीहरू पनि गाउँको द्वारनिर उभिन आए । त्यसबेला पनि मारले पहिले गै गाउँबासीको शरीरमा
प्रवेश गरी भिक्षा नदिलाई उल्टो तथागतलाई भोक्ले पीडित भएर गाउंमा प्रवेश गरेको दोषारोपण गरेपछि त्यस
पापो मारलाई संबोधन गर्दै यो गाथा बताउनुभएको हो ।)

प्रधानसम्पादक- भिक्षुकुमार काश्यप । सम्पादक- सुवर्ण शाक्य, वटकृष्ण शर्मा, अष्टमुनि
गुभाजु, व्यवस्थापक- भिक्षु अनिरुद्ध । सहव्यवस्थापक- तीर्थनारायण मानन्धर । व्यवस्थापन-
सहयोगीहरू- विरत्न मानन्धर, मदनरत्न तुलाधर, सुरेश महेजन । प्रधानकार्यालिद-
आनन्दकुटीविहार, स्वयम्भू, काठमाडौं, पो० ब० न० ३००७, फोन- २७१४२०,
नगरकार्यालय- धर्मचक्रविहार, बागबजार, (समय- साँठ ५ बजेदेखि ७ बजेसम्म ।)
ग्रुदक- ३० प्रिन्टिङ्ग प्रेस, ३० बहाल, काठमाडौं ।

सम्पादकीय

रक्तदान

मानिसले आफ्नो धर्म संझेर याचक, बाल
दुँद, गुरु, पुरोहित, भिक्षु, संवासी र गरोब
गुरुवालाई आपनो इच्छानुसारका वस्तु, अरुको
लागि आवश्यक खदानवस्तु एवं वस्त्र र परिष्का-
रहह दान गर्नेन् । पुराण र इतिहासमा रक्त दान
गर्नेहरूको वर्णन पाइन्छ भने वैज्ञानिक वस्तुहरू
उपलब्ध भएपछि सरल किसिमले रक्त दान गर्न
सकिने भएअनुसार मानिसले रक्तदान गर्ने गरेका
छन् । आज कुनैपनि विशेष पर्व वा आयाजनाहरू-
मा रक्तदान दिन लगाउने परंपरा नै बसेर
आएको छ । यो मानव - समाजको लागि साहौं
उपयुक्त र राम्रो भएको छ । कुनैपनि प्रकारले
रगत खेरा गएका वा रक्तको कमीले दुख छलेका
का लागि बचाउन रक्त दिने प्रथा भएर आएको
ज्यादै राम्रा संस्कार बसेर आएको हो । यसरी
संस्कारलाई उपयुक्ततामा ढालेर मानवप्रतिको
मूल्य कायम गर्नु सच्च वा मानवतावादको विकास
हुनुका प्रारूप हुन आएको छ । यो मानवसमाज-
मा अति विशिष्ट कुरा हुन आएको छ ।

अहिले रक्त दान गर्ने हाडबाजी छैं पनि
भएको देखिन्छ । कुनै ठाउँमा रक्तदानको कायंक्रम
दुखेको छ भने त्यहाँ सबैको अगाडि यति पटक
रगत दान दिइसकेको भनाएर पुखुरा थापी
रगत दिनेहरूको संख्या बढेको देखिन्छ ।
प्रतिवेगिता र होडबाजी यस्तो कुरामा हुनु राम्रे
कुरा हो । रक्तदान गर्नेलाई आकर्क प्रमाणपत्र
दिने र तारिक गर्ने जस्ता प्रक्रियाले पनि रक्तदान

गर्नेको संख्या बढेको छ । यो चलन पनि सेवाको
लागि अग्रसर गराउने तरिका भएको छ । यो
पनि राम्रे कुरा हो ।

अब कुरा आउँछ दान लिइएका सबै रगत
सदुपयोग भएको छ कि छन् । सुनिन्छ चाहिने
बेलामा मानिसलाई जम्मापारिएको रगत दिने
कजुस्याईने रगत पुरानो र विग्रिने अवस्थामा
पुग्न गई बेकार भई खेरा जाने पनि गर्दै । अर्को
कुरा सिकिस्त भएका बिरामीको लागि कसैले
दान दिइराखेको रगत पनि तत्काल वितरण
नगरी नानाप्रकारका प्रश्नहरू खडा गरेर रगत
नदिने र दिन ढीला गर्ने गरिन्छ । यस्ता कुरा
भएको रहेछ भने रक्तदान लिने र रक्त संचार
गर्ने वा जम्मा पारिराख्नेले घोर फाप गरेको
ठहर्ने । यसतर्क सबैले सोच विचार गरी त्यस्ता
व्यक्ति वा संस्थाप्रति निगारानी राख्ने र सजाय
गर्ने समेत गरिनु आवश्यक छ । रगतदान गर्नेका
लागि र उसको सिफारिसले मात्र कसैले रगत
पाउने भए त्यो रक्तदान गरेको ठहर्नेन । त्यो त
आफ्नो ढुकुटीमा वा बैकमा सम्पत्ति सँगाले
जस्तोमात्र हुनेछ । दानको वस्तु वास्तवमा असहाय,
आपत विपत परी मरणासन्न रहेका का लागि उप-
योग हुनुपर्ने, अनिमात्र त्यो दान दिने र दिन लगाउने
दुखेलाई वास्तविक दानी र सेवक भन्न सुहाउने
हुन्छ । यस्ता कुराहरूमा सबैको ध्यान जानु र
सच्चा सेवाभावमा संतन रहनु आवश्यक छ ।

बुद्ध : पाश्चात्य आँखामा

-विश्वरामभर्तु माथेमा

नेपालअधिराज्यको लुम्बिनी ग्रन्थलग्नतर्गत तराई खेवमा एउटा प्राचीन राज्य कपिलवस्तु रहेको छ । शाकयंशको क्षत्रीय राजा शुद्धोदन त्यहाँ राज गर्दथ्यो । तिनको सिद्धार्थ नामको छोरा शियो जो पछि बुद्ध बनी संसार प्रसिद्ध भए । सिद्धार्थको जन्म काइष्ट जन्मनुभन्दा २५०० वर्ष जतिग्रन्थ लुम्बिनीमा भएको थियो । लुम्बिनी नेपालको तराईमित्र पर्वंच । सिद्धार्थ गौतम बुद्धधर्मको स्पष्ट र प्रबुद्ध संघका संस्थापक थिए । उनको निर्वाणापिछि दुई सय वर्षपछि मात्र उनको जीवनी तथा कार्यकृतिले इतिहासमा ठाउँ पाए । बुद्धकालीन जन-जीवन आजको भारतीयभन्दा त्यतिको फरक पाइँदैनथ्यो र उनको जनजीवन कल्पनाबाट बाहिर रहेपनि रह्य हुन पनि पाएन । विविध हिन्दूधर्मका ग्रन्थहरू थुप्रै सर्वसाधारणका अध्ययनमा आएको आये, छोद्दै पनि । बुद्धले आत्मज्ञान तथा आध्यात्मिक धारणा यथार्थताको आधारमा प्राप्त गरेको थियो । केहि बुद्धकालीन बुद्धोपदेशहरू केवल मौलिक चलिरहेको थियो । सङ्घमा बुद्धको बौद्धिक विचार परंपरागत छलफलको आधारमा चल्द गइरहेको थियो । उक्त सबै बुद्धवचनामूल्त सबैको जानकारी तथा व्यवहारमा आइरहेके थियो । पिढीपछि पिढीमा हस्तान्तरण भई गइरहेको थियो । देश विदेशमा प्रभावित भई बुद्धका शिलामूर्तिहरू खडा हुन थाल्यो पनि । आज बुद्धधर्मका अनुयायीहरू करोडौंको संख्या

अझ अरबसम्म पनि देशविदेशमा फैलिएको पाइन्छ । बुद्धधर्म ग्रहण योग्य छ र लोकप्रियता पनि त्यतिकै बढ्दैछ । धर्म द्वैष्पूर्ण छ न-आधुनिकतम छ । यथार्थतामा आएर भन्न सकिन्छ, यो धर्म सुखदायी छ र त्यक्ति ते वैज्ञानिक र व्यवहारमूलक छ । धेरै धेरै एसियाली देशहरूमा बुद्धधर्म व्यापक भई फैलेदै आएको छ, फैलेदै छ परि । डुबेर हेरियो भने संयुक्त राष्ट्र सङ्घको नरसंहार रोक्ने कार्य, मानवश्रद्धिकारको व्यवस्थाको आवश्यकतामा बुद्धवचनामूल्त चर्चा परिचर्चामा आउँछ । अर्थात् व्यक्ति व्यक्ति नभएसम्म संस्था र राष्ट्र ठोक हुने कसरी ?

यो लेख अंग्रेजीमा 'The Pali Canon' को Some sayings of Buddha'-F. L Woodward मा दिइएको Sir Francis young husband द्वारा पुस्तक परिचयको अनुवाद सम्झिनिए पनि हुन्छ ।

राजा शुद्धोदनको राज्य संचालनमा आफ्नो आफ्नो हाँकधाँक थियो पनि । प्रशासन भने प्रजातान्त्रिक प्रणालीमा चल्दै आइरहेको थियो । जनसाधारणबाट नै मन्त्री, सन्त, महात, भद्रभलादभी इत्यादिबाट राजाको राज्यप्रशासन चल्दथ्यो, निर्णय उनीहरूबाट नै हुन्थ्यो । उपयुक्त विचारमा जनसाधारणको पनि कदर हुन्थ्यो ।

तर, बुद्धको बाल्यजीवन भने त्यतिको राम्रो मान्न सकिँदैनथ्यो । दूधोबाल्यअवस्थामा आमा मायादेवीको

स्वर्गरोहण भइसकेको थियो । बुद्धले आमाको न्यानो माया पाएका थिएनन् । सानीमा प्रजापतीको मायामा बाल्जीवन चल्यो । सेवक सेविका पनि उपयुक्त व्यबहार गर्ने खालका थिएनन् । बाबु एकाल्काँटे थियो । बाबुले भनेपछि बालबले मान्ने पन्ने । दरबारका परंपराले सिद्धार्थलाई आचरित भएर रहनुपरेको थियो । बाल्य-जीवनअनुकूल प्राकृतिक हुन पाएन् । दरबारीया गुरु-पुरोहितको आदेशानुसार बालक सिद्धार्थलाई धार्मिक रीतिरिवाजको अक्षरशः पालना गर्नुपर्दथ्यो र कटूर आडम्बरमा रहनुपर्दथ्यो । दरबारीया जीवन कष्टप्रद हुँदै गयो । नब सिद्धार्थलाई दरबारीया जीवन कति मन परेन । ठूलो थास्न नसकिने बोझ हुन याल्यो । दरबारिया जीवन सबै बनावटी भएर ब्यारे उनीलाई बालकष्टको प्राकृतिक जीवनको अनुभव नै भएन् । बाहिर जान चाउँदा जनसाधारणको जीवनबाट उनी आकर्षित हुन्थे । फेरि सिद्धार्थको विवाह उन्नेर नपुग्दै भयो । राज-कीथ सांस्कृतिक क्रियाकलापले विवाह हुनुपर्यवाट नै आफ्नो पछि हुने बामाडगिनीको अनुहारसम्म पनि देखन पाइएको थिएन । उनै राजकुमारीबाट छोरो राहुल जन्म्यो ।

दरबारिया जीवन सिद्धार्थको लागि ज्यादै साँघ-रिएको थियो । स्वच्छ थिएन । रुटिङ्गबढ थियो । धेरें-जसो अन्धविद्यासमा धार्मिक कृयाकलाप सञ्चालन भइरहन्थ्यो । किन र कसोरीको स्वाल नै उठाउन नचाइने होइन्थ्यो । त्यसबेला भारतमा पनि आफ्ने प्रकारको संस्कृति थियो । त्यसबेलामा पनि शताब्दीअधिदेखिको तीन हजार वर्षभन्दा पनि अधिको उपनिषद् र भागवद् गीता व्यवहारमा थिए । जनजीवन संस्कारमा परिचालित थिए । पश्चिमबाट आर्यहरू आएर हिन्दूस्तानमा

पदार्थग गर्नुअघि नै त्यहाँ बैदिक संस्कृतिको पनि प्रादु-भवि भइसकेको थियो । उता हिन्दूसभ्यताले नीब गाडि-सकेको थियो भने गंगानदीको उपत्यकामा जन्मन लागेको लभ्यता पनि हिन्दूसभ्यताको समकालीन नै थियो । कहिले काहोै केटो सिद्धार्थलाई १०० माइल टाढाको बनारस जानुपर्दथ्यो, राजा शुद्धोनको आज्ञाले । पर्वपर्वमा चल्ने धार्मिक कृयाकलापमा आफूले रुचाएर बा नरुचाए पनि बाध्य भएर लाभिरनुपर्थ्यो । नाटकमा भाग लिनुपर्थ्यो, नाटकीय आलापी प्रलाप गरेर देखाउनु पनि पर्दथ्यो । दरबारिया दिग्गज र विद्वान् शिक्षकहरू-बाट आफ्नो पठनपाठन भएको सिद्धार्थ ज्ञानगुण तथा बुद्धिमा तेजो थिए ।

सानै उमेरमा नै बुद्धलाई बिभिन्न वातावरणको छाप परिसकेको थियो । यो सबै उनको लागि यथार्थको परिचय हो । आफूले देखेको जनजीवन सिद्धार्थले थरैथरीको भेट्टाए । कुनैपनि धनी थिएनन् । धेरैको संदयमा गरीबै गरीबमान थिए । खानै नपाएका, कंकाल छिटो काल पर्खन बध्याजस्ता अर्को थरी सिद्धार्थले देखन वाए । सन्त-महन्तहरू एकलो महन्त कुनै त २/४ जनाको थुप्रा पनि, निर्बस्त्र जटाधारी । तिनोहरू स्वतन्त्र देखे । कोही धर्मार्थमा इवचन दिन व्यस्त छन् भने कोही सुन्न व्यस्त । ती जोगीहरू कोहीमा पनि आफ्नो नाताकुटुम्ब मायामोह देखिँदैनन्थ्यो । प्रत्येक स्वतन्त्र र एकजो । कोही नदी तीर्थस्थलको किनारै किनारा पवित्र हरिद्वारहरूमा पुरथे, फर्कन्थे । सिद्धार्थलाई त्यस्ता तीर्थस्थानको भावपूर्ण बर्णन सुन्न मजा लाग्यो । कोही त उत्तर हिँ गर्नन थाल्ने पर्वतहरूको दृश्यावलोकन र त्यहाँका जनजीवनको अनुभव लिएर आएकाहरूबाट सिद्धार्थले ठाउँठाउँको बर्णन सुन्न चाहे । कहाँ दरबारका बन्दी बनावटी जीवन

कहाँ स्वतन्त्र जीवन। तिनमा भएका भेद जानाजान बा
अनजान सिद्धार्थको मनमा परिसब्या थियो। तब
स्वभावतः स्वतन्त्र बई परिवर्तनशील जागृत संसारमा
दरबारिया जीवनबाट अबतरित हुन सिद्धार्थले चाहे।
विशेषतः दूषित सांसारिक जीवनबाट अलग गम्भएर परिवर्त-
मा पनि परम पवित्र भएर आपनो जीवन आगाडि बढाउन
चाहे। आपना स्वतन्त्रताको अभिलिच्छि बढ़दै गइरहेको ले
दरबारीया र दुःखी जीवन उनको जीवनको लागि अति
निम्नदेखिको र परिस्थितिले संसारको सामाजिक
जीवनबाट आफूले छुट्कारा पाउन बाध्यहुनुपर्न देखियो।
जनकल्याणको लागि पनि आफूलाई अघि बढाउनुपर्न
सिद्धार्थले देखे।

दरबारीया जीवन भोगेर आएक कुरो थियो।
थर्नी जीवन गरीबमायि सबार गर्ने जीवन आफ्नै देशमा
भेट्टाएर देखे पनि। परमेश्वरको नाममा पारिवारिक
जीवन त्यागेर जोगीको स्वतन्त्र जीवन पनि उनले
नदेखेको होइन। धेरै न धेरै जीवनको मूल्यन थाहा
नपाएका निस्सहाय गरीबहरू पनि नदेखेका होइनन्।
तिनीहरूका लागि सुख भनेको कुन चिडियाको नाम हो,
थाहा न थिएन। राजाभनेको जन कल्याणको लागि
भन्ने कुरो पनि उनलाई थाहा थियो। अरु सिद्धार्थले
गर्ने के? गरीबको उपकार, जनकल्याणकारी एक ठोस
कदम के होला सोच्न सक्नुपन्थो, सञ्चालन गर्नुपन्थो र
त्यसलाई अगाडि बढाउनुपन्थो। उक्त काममा हात
बढाउन सिद्धार्थलाई पहिले स्वतन्त्र बन्नुपन्थो। सिद्धार्थले
आपनो पिला र बामाङ्गी यशोधरा सामु आफ्नो अभियान
जानकारी दिए। मस्त निद्रामा परेकी आपनी थोसतो र
छोरालाई केही क्षण मध्यनजर राखो उक्त नजर सदाको
लागि त्यही घोडी मनमानी स्वतन्त्र जीवनको सिद्धार्थले

राजप्रासाद तथा स्वदेश छोडे। उनको लागि स्वतन्त्र
जीवनमै जीवनज्योतिको सन्मार्ग हो।

तब सिद्धार्थ स्वतन्त्र भई जगत् उद्धार कार्यमा
आफू समर्पित हुन सके। बराबर उनलाई दरबारवाहिरको
शहरको घटना याद भइरहन्थ्यो। बूढो भएपछि मानिसको
जीवन अनुहार, खिइसकेको हुँदोरहेछ। त्यो सुन्दर
जीवनलाई सुख कहाँ र साथ दिने को? मानिसमा रोग-
लागेपछि उपायविना क्रदन तथा रुनु र कराउनु
सिवाय उपाय के हुन सक्ला? त्यो जीवन पनि दुःखके
हुँदोरहेछ। मानिसले जन्मेपछि एक दिन मर्ने पर्छ र
मरिसकेर फेरि जन्मने पर्छ। मानिसले जन्ममरणको भागी
बनेर न रहनु पर्ने किन? जीवन नश्वर छ। ज्योतिर्मय
कसरी पार्ने र बाँचुन्जेल मानिस कसरी सुखी बनिरहन
सकिन्छ? यी सर्व को उपायको खोजमा एकले विद्वार्थ
बनारसमा पुगे। साधुसन्तहरूको समूहमा आफू एकजना
पनि थपिन पुग्यो। सुख वा दुःखको भागी आफै रहे।

त्यो एकलो जीवन सिद्धार्थ गौतमको लागि सन्तोषप्रद
रह्यो। भारत जस्तो जनज्योतिर्मय देश त्यसताका बस्तु-
बादी न थियो भन्न सकिन्दैन। जाहिएपछि गौतमले
फिरन्ते महात्माहरू एकलो, दोकलो, फौजका फौज
भेट्टाउन सके। खानलाई मान्न घुमे पाइहाल्थ्यो। जिब्रो-
ले नस्तकारे पनि एक छाकसम्म भएतानि पेटलाई खाली
गराउनुपर्नथ्यो। बासलाई जहाँ भेट्टायो कहीं, कतै।
कहिले काहीं जङ्गलको बास पनि गौतमलाई रमाइलो
लाग्थ्यो। जंगलका बोटबिरुदा, चराचुरुङ्गी र जङ्गलका
जनावरहरू पनि उनको लागि स्वतन्त्रमय साथीहरू न
भए। कहिले काहीं गङ्गानदीका किनारे किनार हरिद्वार
पुगेका जोगी महाराजहरूको दर्शन मिल्थ्यो। पवित्र
देवमन्दिरहरूको पवित्र दिल नै रमाइलो मानौं सुन्न-

पाइन्थयो । कोही त हिमालयकं आसपास केही दिन भएपनि जीवनयापन गरेर आएका धर्मधैर्यहरू भेटिन्थयो । कथा सुन्न पाइन्थयो । कोही तपस्वी विद्वान्‌हरूसंग भेट-हुन्थयो । तपस्या गर्नुपर्ने कारण र त्यसको प्रभाव सुन्न पाइन्थयो । त्यस्तोमा आफू समर्पित रहन सिद्धार्थ गौतमलाई एकदम मन पन्यो । त्यसबाट आफूलाई चाहिने अनुभव र ज्ञान प्राप्त गर्न सकिन्छ भन्ने धारणा रहो । जोगीहरूले पनि धर्मको नाममा थरीथरी किसिमले कति कष्टप्रद जीवन बिताएको सिद्धार्थलाई थाहा भयो, अनुभव भयो । गौतमलाई पनि धर्मज्योतिको खोजमा रहन कुतूहल चल्यो । गुरु स्थापना गरे, आफ्नो स्वतन्त्र विचार खेलाई खेलाई शिक्षा दोक्षा प्राप्त गर्न थाले । गुरुले आपनो दमले भेट्टाए जस्तो शिक्षा दोक्षा दिँदै गएभने गौतमले पनि इमान्दारी साथ आपनो दमले भेट्टाएसम्म शिक्षा दीक्षा प्राप्त गर्दैगए । त्यसरी एकजना गुरुपछि अर्कोबाट, त्यसपछि पनि फेरि अर्कोबाट गौतमले शिक्षा दीक्षा ग्रहण गर्दै गए । तत्सम्बन्धी तपस्वी बन्न उत्तरोत्तर समर्थवान् बन्नसके । शास्त्रज्ञ, बुद्धिमा तेजी गौतमपछि गुरुले सिकाउन नसकिने, आपने निर्देशनमा अगाडि बढ्न सक्ने स्वयं आत्मशिक्षक बन्न सके र अनुभवको आधारमा स्वाध्यायले आपनो कार्यमा आफे खटेर अगाडि अगाडि बढ्दै गए । ज्ञानमा पनि गौतमले उत्तरोत्तर बढाउँदै लंजान सके ।

(उपर्युक्त सम्पूर्ण विवरण बुद्धले बुद्धबोधि प्राप्त गर्न सक्नुअघिको विचारविमर्श मात्र हो ।) वास्तवमा त्यस्तो दरबारीया सत्सङ्घतमा परेको अध्यात्मवाद क्षितिजभित्र जन्मेर हुकेको व्यक्ति थियो । हिन्दूस्थानमा अधिदेखि ने त्यस्तं धार्मिक परंपरा चल्दै आएको र त्यससम्बन्धी त्यहाँ ग्रन्थहरू पनि थुप्रे रहेको । त्यस्तो धर्मको महा-

सागरमा ढुबेर सार लिन खोज्ने बुद्धको मुटु पनि निश्चय ने ठूलो, आत्मा पवित्र, र मन विशाल । उनको अध्ययन, अनुभव, उचित व्यबहार तथा चरित्र देखेर ने उनका अनुयायीहरू युप्रे भए; उनका चेलाहरू पनि धेरे हुन थाले । तिनीहरू गौतमसंग अनुगृहीत भएर रहे पनि । बुद्धलाई धर्मदेशना लेखनुपर्देन्थयो, चेलाहरूलाई पनि लेखाइरहनु ने पर्देन्थयो । उनीहरू देखेर, सुनेर, छलफल गरेर, जानेर केही हृदयसम्म सम्भवतः व्यावहारिक अनुभव प्राप्त गरेर सिद्धये । सिक्तमा त्यस्तो बानि परेको कारणले गर्दा, गौतमले के हो भनी उच्चारणमात्र गर्नु पर्थ्यो, चेलाहरूले स्पष्ट बुझनसब्ये र टिपिहाल्ये । चेलाहरूमा पनि बूढोपछि युवकवंश, युवकपछि फेरि अर्को युवकवंश । बुद्धको देहावशान भइसकेपछि त्यसरी बुद्धका उपदेशहरू व्यावहारिकरूपम दंशज हस्तान्तरण भएरजान्थयो ।

बुद्धदेशना सम्पूर्ण पुस्तक वा विभिन्न ग्रन्थहरूमा अटाइसकेछ भन्न पनि सकिँदैन । कुनैकुनै बुद्धादेश तथा बुद्धबोध श्रोता तथा दर्शकहरूले ने बुझन नसकिने, उनीहरूको क्षमताबाहिर पनि पर्न गएको हुन सक्थयो । त्यो तिनीहरूबाट व्यक्त ने हुन नसकेको पनि हुन्थयो । त्यो उपदेश पछिका लागि छुट्न र हराएको हराएक पनि हुन सक्थयो अर्थात् साधकले ग्रहण गरिलिन नसकेको र लिन सकेर पनि व्यवहारमा ल्याउन नसकिएको पनि हुन सक्थयो होला । त्यो आज कहाँ पाइने? कुनैको केही अंशमात्र हुनसक्यो । तब पूरा थाहा पाइने कसरी? सुन्ने देखेको कहीँ कोरेर राख्ने गरेको भए पो तर त्यो पनि यथास्थितिमा चेलाहरूद्वारा अवतरित भइसकेको हुन्थयो । त्यस्ता विषय संघ तथा संस्थामा बहसको कुरो हुन्थयो । बहसले शुद्ध पारिहाल्थयो; सम्पूर्णता (अंश) पथा

स्थितिमा त्याइसकथ्यो—अङ्ग भङ्ग रहन दिँदैनथ्यो । कुनै
१ बुद्धको मानिदानीबाट पनि सम्भवतः विषयहरू-
मा पनि जोडेर पूरागर्न सकिन्थ्यो । वास्तवमा
प्रवचन हुँदा विचारलाई प्रवचनले व्यक्त हुन्छ; प्रवचन-
लाई विचारको सिलसिलाबद्धताले बोधकर बनाउँछ,—
प्रवचनका ढङ्गले बुझ्ने पार्दछ; प्रवचनलाई प्रवक्ताको
रङ्गदङ्ग र आभाले अरु विशेष बोधकमा रहेको
हुन्छ । उदाहरणको लागि यहाँ १९३६ सालतिर लन्डनमा
विभिन्न धर्मविलम्बीहरूको जमघट र प्रवचनको अवस्था-
लाई लिन सकिन्छ । त्यसलाई “World Congress
of Faiths 1936” पनि भनिन्छ । त्यसमा धर्मविलम्बी
सुजुकी नामको एकजना जापानीले पनि प्रवचन दिनेमा
माग लिएको थियो । उनी बुद्धधर्मको प्रबुद्ध बिदान्
मानिन्थ्यो । विषय त त्यसै पनि गम्भीर । बुझन गाहो
थियो होला । सुनेर जानुपर्ने त थियो नै । सुनेरमन्दा
प्रवक्ताको क्रियाकलाप देखेर अरु प्रभावित भए; अरु
बढी बुझ, सुन्न बुझन नसक्नेले प्रवक्ताको प्रभावकारी
प्रवचन आचरणले बुझनसके । प्रवक्ताको आभासूर्ण दृश्या-
बलोकनले विषयबस्तु अरु प्रष्ठ हुनसक्ने । प्रवक्ताको
क्रियाशील व्यक्तित्व लालचूर्ण थियो र दृश्यावलोकीय
पनि । कस्तबाट अनुकरण गरिलिन खोजिएमा शायद नै
सम्भव थियो । सुजुकीबाट आपनो विचारको ध्वनि
सभामा हालको लहलहैमा कुनाकाप्चासम्म सदै थियो ।
प्रवक्ताको स्वर शृँखलाको साथसाथै व्यक्तिको आभाले
सभा छाएको थियो । समासद् सर्वका कान र आँखाले
प्रवक्ताप्रति एकत्रित थिए । एकदम निश्चल र निस्तब्ध ।
प्रवचनको ध्वनिले एकएक सर्वका कान गुञ्जिरहेको
थियो; आँखामा आभा प्रज्वलित थियो । प्रवक्ता बुद्धदेश
भारतीय त थिएन पनि । भारतबाट पनि समुद्रपारको

जिश्रो जापानी सुजुकी तर पनि त्यहाँ बुद्धबाट भइरहेको
उसबेलाको प्रवक्तनको लसकर सभासद्को सामू उत्कृदै
थियो कि जस्तो लाग्यो होला । यथार्थताको कुरो यो छ,
एक समुद्रपारको जापानीले प्रवक्ता बुद्धको आचरण
कसरी चरितार्थ गरी देखाइरहन सक्यो । बुद्धको विचार
र वक्तृत्वमा सुजुकीले बुद्धको अमर जीवनी उत्क्रिरहेको
पाएको हुनुपर्छ । सुजुकीको बुद्धवचानामूलको अध्ययन-
बुद्धको निर्वाण’ अङ्गित अनुभव भएको होला । सुजुकी-
लाई बुद्धकालीन बुद्धका अनुयायीहरू सरह मात्र योग्य
थियो भनुपर्छ । अहिलेहा बुद्धधर्मका स्वाध्याय
त्यसको प्रभावकारी हुन सक्नाको कारण बुद्धधर्म यथावै
हो । तर्फपूर्ण यथार्थतामा दिइने प्रवचन बुझिने हुन्छ र
बुझाउन सकिने पार्ने । तसर्थ बुद्धधर्म आजयनि २५००
वर्ष अधिको जस्तै स्पष्ट छ र अमर पनि त्यतिकै
व्यावहारिक पार्ने । त्यसको विशेषता त्यसमा थप घट
गर्न अणु परमाणु अङ्ग सूक्ष्म आय्बस्ट्रॅक्ट (Abstract)
प्रोटन, न्यूट्रन इत्यादि सँगालिएका छन् र स्वत्रकृतिले
कार्यरत छन्—अस्थिर छन् ।

उपर्युक्त परम वास्तविक यथार्थतालाई लिएर त्यसको
तीन किसिमले विशेषण जोडेर यथार्थता बोध गराउनु
र बोधगरिलिन सकिन्छ । कुनैपनि जीव या निर्जीव
परम गृणधारी (Greatest) हो । त्यो परम गहिराइ
तथा उच्चतम (Highest) परममा छ र त्यसको आव-
श्यकता (Most) पनि परम नै हो । वस्तुका ती तीनै
थरी चहे त्यो विश्वब्रह्माण्डको नै किन नहोस् प्रत्येक
वस्तुमा तथा मानिसमा आफैमा निहित रहन्छन् । बाहिर
देख्नै पर्दैन र खोजिरहनु पनि पर्दैन । त्यो नेपालीत्व
नेपालमा मात्र निहित रहन्छ भने जस्तै हो । यो परम नै

हान्त्रो संस्कारभित्र छ । त्यही ने हान्त्रो खोजपूर्ण आदर्श

पनि । त्यो आदर्श आदर्शने रूपमा पाइन्छ, निस्कृय छैन ।

त्यसले मानिसलाई सकृय गराइरहेको हुन्छ । आफने

प्रकृतिमा प्राकृतिक कार्य दर्शाउन निविष्ट भइरहेको

हुन्छ । उक्त कार्यमा आबद्ध आर्थत् संलग्न भइरहेको

हुन्छ । त्यसैअनुरूप मानिसले जे गर्नुपर्ने हो बाध्यभई

गरिरहेको हुन्छ । यस अर्थमा यही स्वाध्याय स्वयंलाई ने

अनुपम परम यथार्थताको बोध भन्न सकिन्छ र त्यो

खोजेमा प्राप्त गर्न नसकिने पनि होइन । यो बोधात्मक

छ । एकान्तमा रहाँ; निश्चल बनाँ; आपनो बरिपरि

बाहिरका सबै बिसौं अर्थात् मनमा आउन नदेअँ;

आफैमा आफू भएको मा चिन्तन निहित राखाँ; अनि

स्वयंभूको स्वाध्यायमा कार्यरत रहाँ । आफू नीलगगन

जस्तै देखिन सकिन्छ, सकिने हुन्छ । त्यस अवस्थामा

आपनो शरीरको प्रत्येक भाग आफैमा मात्र संलग्न भइरहेको हुन्छ । तब आफू पनि ब्रह्म विशाल जस्तै

महशूस हुन आउँछ । त्यही हो परम्परा अथवा

साधारण शब्दमा यथार्थता । त्यो कुरोको यथार्थमा

हामीले चाहेमा वा हामी आफैबाट कोशिश गरिएमा

निस्वार्थले सकिन्छ बाँचन यो कुरा अनुच्छ गर्न

नसकिने पनि होइन । तब मानिसले आफूबाट ब्रह्म

विशाल ने ग्रहण गर्न लागेको पाउन सकिन्छ, जुन

मानिसबाट अमोघ व्यक्तित्व नमिच रहेर पनि आपने

अंग प्रत्यंग तथा स्वास प्रस्वासभन्दा पनि वरकाले पनि

आफू मरेको हो वा बाँचिरहेको चाल पाउन ने नस-

किने हुन्छ । तब मानिस आफै प्रवृद्ध ईश्वरीय शक्तिमा

आबद्ध भएको हुन्छ । त्यो ने आध्यात्मिक कार्य

झोङ शक्ति हो । त्यो विश्वसम्पदा सबैलाई संचालन

राख्ने शक्ति हो । त्यो विश्वब्रह्माण्डमा व्यापक छ ।

यस्हारा नै आज विश्वब्रह्माण्ड र मानिसमा परब्रह्म

व्यापक अर्थपूर्ण व्यवस्थामा पाइन्छ । दृष्टिगोचरले

हेर्न सकिन्छ ।

बुद्धले बोधित्व पाप्र गर्ने त्यस बछतका व्यवस्था-

पित माथिल्लो तहका विचारमा तथा तिन हो यथार्थतामा

संलग्न हुनुपरेको थियो । उनीलाई जनकारीमा आयो

मानिसले स्वयं स्वाध्यायी तरस्बी हृदयबाट कोशिश

हुन पुगेमा त्यो विश्वब्रह्माण्डको ज्योति मानिस आफै

भित्र प्रवेश हुन थाल्छ । त्यसबाट उनीलाई अनुपम

आनन्द मिलन थाल्छ । त्यसबाट मानिस संसारको प्यासी,

नभएर पनि जनकल्याणको लागि संसारको लागि

भइरहन्छ । आफू विभिन्न किसिमले परिवर्तन हुन

थालेको महशूस हुन्छ । त्यस्तो अभ्यासभर परिवर्तित

जीवनले जीवन प्रवाहको भूलस्रोत ने गराउन सकेको

हुन्छ । आपना शरीरको रमरगमा सृष्टिको सुख

संसार भित्रिरहेको हुन्छ । ती सबै आपना ज्ञानेन्द्रियहरूके

कृतकार्य, कार्यरत तथा कार्यशोलताबाट प्राप्त हुन

थालेको हुन्छ । बाह्य कुरो त्यो यथार्थता भन्न

सकिन्छ । गौतमले त्यो ने प्राप्त गर्न सके, ती सबैको

अनुभूतिमा गौतम ढुब्न मन भए । त्यसरी गौतमको

“निर्वाण” प्रस्तुत गरियो । अन्त्यमा ६ वर्षको अशक

प्रथासबाट गौतम बुद्ध आफू स्वयं ज्योति गमय हुन सके ।

त्यस दिव्य ज्योति ने गौतमको बोधित्व हो, बोधित्व

हो, बुद्धको वास्तविक फहिचान हो । यस्तो दिव्यचन्द्र,

कर्मचन्द्र बुद्धलाई नास्तिक कसरी भन्न सकिन्छ !

माथि सूचित गरिसकेअनुसार पाइन्छ लाइन भइ-

सक्यो होला बुद्ध नास्तिक होइन यथार्थताको बोधक

बुद्धधर्म तिनीबाट प्रस्थापित संगतिपूर्ण धर्म हो,

बुद्धधर्म न आफै धर्म निरोधक छ । यस्त्रिवय धेरे

अधिल्ला पंतिमा उक्त कुराको यथेष्ट परिमार्जित विषय-

बोध गरिसकेको तर पनि बुद्धधर्ममा पाश्रत्य मुलुकमा

आनन्दमुमि

मानिसहरूबाट बुद्धले प्राप्त गर्न सकेको निर्वाणलाई केवल खोखलामात्र हो भन्थे, खोखला भन्नाले प्रचलित विषयवासनामूलक सांसारिक तथ्यलाई श्रेय नदिने त्यसको विद्वान्धा मूलक संज्ञा हो । त्यसो त उनको कुरो न बुझेर भन्न सकेको होला । 'निर्वाण' त सबैकुरो अटाउने खालको, फेरि बढी ओगट्न सकिने भरपूर भई नसकिने साधको साधन हो । त्यो निरञ्जन होइन, न भाव विहीन छ । यो ज्ञान विज्ञान इत्यादिलाई पनि स्वागत गर्न सकिने साधन हो । दिशुद्ध खोखला रहने भय राखिने साधन होइन । संक्षिप्तमा त्यस पाश्चात्य विचारअनुसार 'निर्वाण' भनेको खोखलालाई लिएर साधकद्वारा अनुमोदित हुने हुन सकिने हुँदै होइन, निरर्थक छ । त्यसे पनि सम्झन सकिन्छ । हो, 'निर्वाण' प्राप्त गर्न मानिस निश्चल भएर रहन्छ । हात, नाक, मुख, कान साधकले लिएको संघमा स्थितिमा निःशुष्य भइरहेको हुन्छ । बाहिरका कुनै किसिमका प्रलोभित रागले छुन सकेको होँदैन । साधकको भित्री मन भने सशक्त सकोष भइरहेको हुन्थ्यो, आपनो न अन्तनिहित कृयाकलापमा सन्निहित भई गइरहेको हुन्थ्यो । त्यस अवस्थामा साधक सांसारिक प्रपञ्चबाट एकदम अलगिन सकेको हुन्छ । आफूसिवाय कोही तथा केहीबाट पनि न अलमलिने भएको ले आफू आफैमा विलोन हुन थालेको हुन्छ । त्यो पनि भरमगदूर अन्तिम क्षमताले भ्याएसम्म आत्मनिहित भइसकेको हुन्छ । त्यो स्थिति सांसारिक व्यवहारमा लिप्तभई इन्द्रिय जालमा फैसिरहनुपर्दा पाइँदैन । अनुभवको लागि फलीभूत हुनसक्ने काममा अस्तव्यस्त भइरहनुपर्दा त्यो स्थिति भोग्नुपन्न हुन्छ । त्यस अवस्थामा अह्याष्ठको सुन्दर शान्त विशालले आफू अलंकृत भइ-

रहेको बोध हुन थालेको पाइन्छ । त्यस्तो 'निर्वाण' प्राप्त गरिने कार्यमा 'निर्वाण' भनेको खोखला भनिने पाश्चात्य विचारसेंग कसरी मेलखान्छ ? 'साधको' प्राप्त हुन लागेको अवस्थामा आत्मा विचलित हुन पाइँदैन, एकदम स्वयंमा संलग्न तथा सिद्ध हुन लागेको हुन्छ । बुद्धले 'निर्वाणत्व' प्राप्त गर्न थाल्दा उनमा त्यही अनुभव भइरहेको थियो होला । बुद्ध त्यसरी आपनो भितको पनि भित तथा भित्री आत्माले एकदम कार्य शील भइरहेको थियो होला । कुनै खास उपयुक्त परिस्थितिमा दुई प्रेमी र प्रेमिकाका बीच कात्पनिक आमोद प्रमोदमा संलग्न भए जस्तै दृष्टान्त लिन सकिन्छ । विशेष स्थितिमा ती दुई स्वच्छन्द रहन थाल्या हुन्छ । उनीहरूका चेतनद्वारहरू खुल्ला रहेर पनि बाहिर दृश्य तथा ध्वनिबाट उनी आफू दुवै सम्बन्धमा बिछोड भइराखेको हुन्छ । त्यस्तै 'निर्वाण' प्राप्तिको लागि लागिपन्न साधक पनि सशक्त कार्यमा संलग्न भइराखेको हुन्छ । उनीमा सबै चेतना अंगप्रत्यंम एकले अकोलाई, त्यस्तै सबैले सबैलाई उक्तमा संलग्न पूर्ण मदत पुण्याइरहेको हुन्छ । यी सबै स्थिति संयुक्त रूपमा 'निर्वाण' को ज्योति प्राप्त हुन लाग्दा उक्त कार्यहरूमा उनरोतर बढ़ि हुन लागेको हुन्छ । त्यस स्थितिमा साधकलाई आपना वरिपरिका श्रव्य-दृश्य केही पनि विचलिन गर्न सकिएको होँदैन । त्यसको व्याख्या गर्न शब्द मिल्दैन । उदाहरणको लागि टबक अडेर फनन.....घुमिरहेको लट्टुभन्न सकिन्छ । बुद्धले 'निर्वाण' प्राप्तिको लागि संस्थामा रहेकाको शिलामूर्ति हेरेर बुद्ध निश्चल र निःशुष्य भइरहेको पाएर बुद्धको त्यत्रो ठूलो 'निर्वाण' कार्यलाई केही

होइन सबै कुरो त्यो शून्यना विलीन हुन लागेको—
'निर्वाण' मनको शून्य हुन थालेको हो मात्र तर 'निर्वाण'
प्राप्त गर्ने कृयामा साधक कतिको संलग्न रहन्छ ।
पाञ्चात्य विचारमा बुझन सकेन, अपशोचको कुरो हो ।

माथि बताइसकेको छ कि बुद्ध आफू ने आपनो
गुरु हुन् तब बुद्ध आफै संसारबाट विच्छेद भइगए ।
तपस्या गर्दा उनका सम्पूर्ण आफू आफैमा हुन थाले ।
त्यस कार्यमा संलग्न हुँदै जाँदा भित्र भिन्नसम्म
गहिरिएर विभिन्न स्थानसम्म बुद्धले आपनो विचार पुन्याए ।
त्यस ब्यवस्थामा रहेदा रहेदा बुद्धलाई अचानक अपूर्व
आनन्द प्राप्त हुन थाल्यो । त्यसको खोत ने बुद्धले पत्ता
लगाउन सफल भए । बुद्धले आपनो त्यो अनुभव सबैलाई
बताए पनि । बास्तविक-आफू आपने निमित्त थिएन ।
आपनो साराजीवन जनजीवनको कल्पणाको लागि
समर्पित थिए । उनको विचारमा जीवन जीउने लागि
मात्र होइन जीवन जीवनको लागि पनि हुनुपछ ।
तत्त्व उक्त सुखको अनुभव अरुले पनि प्राप्त गरेन,
त्यो उनको धारणा थियो । कोही चाहन्थ्यो भने, उक्त
उपाय हो, सिकाइदिहाल्यो पनि । यथार्थतया त्यो
आपने अनुभवदाट प्राप्त हो, तिक्त आजको भिडलाराध्यो
आफूसँग मेलनखाने पनि कोही थिए होलान् पनि ।
त्यसलाई पनि विनम्र अनुरोध गरी उक्त उपाय ग्रहण गर्न
सिकाइदिनथे र आनन्दले पढ्न लाउथे । उपदेश त
बुद्धको साहूँ सरल तर उपदेश बहन गर्न भने ज्यादै
अपठ्यारो र गान्हो छ । त्यो बहन गर्ने कार्य थियो त
साधक ईर्ष्या, द्वेष, रोस, राग इत्यादिबाट एक दम
बंचित हुनुपन्ने, मनमा झूठकर्म र व्यमिचारलाई कति
पनि ठाउँ दिन नहुने र उक्त स्थानमा राम्रा विचार र

भावले भरपूर गराइराखनुपन्ने । इन्द्रिय सबैमाथि आपनो
कद्जामा राखनसक्नुपन्ने— एकदम संयमी र शान्तस्वभाव-
को अवधारणा लिन सक्नुपन्ने । तब साधकले सम्पूर्ण
संसार नै आपनो आपनो आध्यात्मिक आत्माले ग्रोगट्टन
सकेको हुन्छ । विश्वब्रह्माण्डले नै आफूलाई ताथदिन
लागेको अनुभव हुन थाल्छ । तब आफूले क्षितिजबाहिर-
को आत्मानुभूति सुख आफूले अनुभव गर्न पाएको हुन्छ ।
त्यही हो बुद्धदेशनाको सारगमित असीम आनन्द । त्यो
आनन्द जसले साधक बनी प्राप्त गर्न खोज्छ, त्यसले
मात्र अनुभव गर्न पाउँछ । त्यो सत्य हो, सुख हो र
सुन्दर हो ।

कसै कसै को भनाइअनुसार बुद्धले ईश्वर मान्दैन थे
रे । ईश्वर नमान्नाको कारणले नै उनीबाट प्रस्तुत हुन-
गएको बुद्धधर्मको यथार्थताको तिदान्तसे अल धर्मसमान
मान्यता प्राप्त गर्न सकेन । बुद्धलाई बिकृतिरहित षष्ठिम
महामहिंश मान्न पनि हिचकिच्याए । उनीलाई नास्तिक
पनि भन्न थाले । एक क्षणको लागि बुद्धलाई आस्तिक नै
मानौं तर आस्तिक मानौं भने पनि बुद्धले अरुले जस्ते
ईश्वरलाई परिभाषित गरी देखाउन सकेन । परन्तु बुद्धले
नचाहेर नै ईश्वरको परिभाषा नदिएका थिएन नै होला
पनि, बास्तवमा बुद्धले ईश्वरलाई मानिसको रूपमा मान्न
नै सकेनन् । मानौं छोराको बिना सृष्टिकर्ता जस्ते
ईश्वरप्रतिको धारणालाई बुद्धले ईश्वरलाई होच्याएको
सम्झेये होलान् । अर्थ न बर्थ कसै कसैले त बुद्धलाई
नास्तिक पनि भन्न थाले होलान् । कोही भन्ये बुद्धधर्मलाई
धर्मको नामले महस्त दिन छोडे । बुद्धलाई जगदीश्वर
ईश्वरको पनि मान्यता नभएको थिएन पनि होला । बुद्ध-
धर्म मध्यम मार्गको हो । ईश्वर भनेको अदुष्म ढूलो

हुनाको कारणले यथार्थताको सिद्धान्तको आधारमा उप-
युक्त व्याख्या गर्नुपर्दा ईश्वरको नाममा समेत विकृति
आउला भनी ठानी बुद्धधर्ममा चाहेर पनि बुद्धले
ईश्वरलाई समावेश गर्न नखोजेको थियो होला पनि । हुन
पनि यो— यथार्थवादी बुद्धबाट त्यत्रो असीम ठूलो ईश्वर-
लाई यथार्थतमा ओहालेर व्याख्या गर्न सकिन्थ्यो—
कल्पनाको संसार बुद्धधर्ममा छैन पनि । हुन त ईश्वरको
परिचय प्रेम, दया, मायाको जस्तो हचुवा तरिकाले
पनि त दिनुभएन— त्यो ईश्वरको अवहेलना गर्नु जस्तो
हुन जाला । त्यसरी ईश्वरको व्याख्या गर्नु तर्कसंगत
पार्न नसकिने हुने भयो होला । बदलामा बुद्ध र उनका
अनुयायीहरूले सबैमा रञ्जित शक्तिलाई परिचित
गराए । त्यो हो हात, नाक, मुख, कान इत्यादिलाई
परिचालनमा राख्ने भित्री एकमात्र शक्ति हो । बुद्धधर्म
अनुसार जीव होस् या निर्जीव शक्ति सबै विद्यमान छन्,
निहित भएर रहन्छन् पनि । त्यो उनीहरूलाई थाहा छ ।
त्यस हिसाबले विश्वब्रह्माण्ड नै शक्तिमा सञ्चालित छ ।
जीव होस् या निर्जीव होस् एक एक सबैको शक्ति प्रत्येक-
को आत्मशक्ति हो भनी बुद्धधर्ममा मानिआएको छ ।
वस्तुको आत्मशक्तिले सबै प्रकारका वस्तुलाई आ-आपनो
प्राकृतिक ढङ्गले परिचालन गरिराखेको हुन्छ । त्यही
परिचालनले संसार सुन्दर र विशाल भएको हो
भन्दछन् । त्यसरी बुद्धधर्मले वस्तुको आत्मशक्तिलाई
प्राधान्यता दिएको छ । त्यसै कारणले हुँदौ हो बुद्धधर्म
नास्तिकताको प्रतोक भनिएको हो ।

त्यसरी बुद्धधर्मलाई नास्तिकहरूको धर्म भनी अपवाद
गरेको मा बुद्धधर्मको अनुगमनकारीहरूलाई एक प्रकारको
क्षोभ, रोष हुन्थे, भइहाल्यो । त्यसमा पनि बुद्धधर्मका

अनुयायी विदूषी श्रीमती राइस डेबिसलाई उक्त आक्षेपको
विरोधाभास बन्नु नै पन्थो । विरोधमा उनी भन्दछिन् कि
बुद्धधर्म नत नास्तिकवाद नै हो, नत नास्तिकवादको
विरोधी नै । भन्दछन् बुद्धकालका शिक्षित वर्गहरूले
मानिसको मनमा ईश्वर विद्यमान हुन्छ जस्त्रनुसार त्यस
ईश्वरलाई महत्तम आध्यात्मिक स्वयंको दर्जामा लिइन्थ्यो ।
अथवा आध्यात्मिक आत्मशक्तिलाई नै यथार्थताको
आधारमा ईश्वर भनी मान्थ्यो पनि ।

भन्नाको तात्पर्य नेपालको नेपालीसँग अति ठूलो
आत्मीयता रहिरहेको हुन्छ र रहिआइरहेको पनि छ ।
ठीक त्यस्तै विश्वमा रहेका मानिसको पनि आफूले प्राप्त
गरेको यस ब्रह्माण्ड विश्वसँग आकू सबैमा अभिव्रेति
भइराखेको हुने नै भइहाल्यो ।

बुद्धधर्मको प्रचारप्रसारार्थ बुद्ध स्वयंले केही पनि गर्न
बाकी राखेन । उक्त कार्यको लागि बुद्धले आपना चेला-
हरूलाई आफैले प्रशस्त तालिम दिएका थिए । यथार्थ-
बाट तथा व्यावहारिक बनाउन उक्त कार्यमा रचनात्मक
ढङ्ग पुन्याएर कोशिश गरेको थियो । चेलाहरू पनि उक्त
कार्यमा संलग्न रहे । बुद्धधर्मविलम्बीहरूको संस्था
करोडौं करोडले बृद्धि भएको पनि थियो । देशविदेश
समुद्रपार जापानसम्म पनि बुद्धधर्मले जग गाडन सकल
भएको थियो । दुई हजार भन्दा पनि बढी समय प्रचार-
प्रसार कार्य लिइसकेको धर्म कस्तै बुझन सकेजस्तो पनि
लागेन । बुद्धकालीन बुद्धका चेलाहरू सदा बुद्धका साथ
रहने गर्दथे । तिनीहरूले पनि बुद्धधर्मको सिद्धान्त बुझन
सकेको छैन भन्न मिल्दैन । त्यो भन्न सुहाँउदो छैन पनि ।
वास्तवमा हिजो आजमात्र मानिसले बल्ल बुद्धधर्म बुझेको
देखिन्छ । भन्थे बुद्धधर्ममा आचरण वहन गर्न ज्यादति छ

र गाहो पनि छ । यो गर्नु हुँदैन; त्यो गर्नु हुँदैन भन्ने जस्तो क्रियाकलापमा ज्यादा नकार्नपनें, नकार्दा नकार्दै गयो भने बुद्धधर्म त के हो पनि होइन रहेछ— केवल खोखला (शून्य) । हुँदा हुँदा 'निर्वाण' आपनेनिर शून्य । बुद्धधर्ममा ईश्वर पनि मान्दैन रे । बास्तवमा नकारात्म धारणा लिने खालका मानिसहरूलाई सकारात्मक बाटो देखाउने यही बुद्धधर्म थियो । बुद्ध आफै मानवसमाजलाई ने सुखो राख्न सिकाउनमा प्रयत्न गर्दै रहन्थे । यस धर्मको साकार पक्ष अत्यन्त नै मजबूत छ, नभएको पनि थिएन । उक्त धर्मावस्थीहरू बुद्धधर्मका कार्य कृतिहरूको प्रभाव गहिरो पारिराखे हुन्थ्यो । आश्रव्यको कुरो छ यस धर्मलाई बीचमा धेरै वर्व नकारी राखेको पाइन्थ्यो ।

बुद्धको कष्टप्रद जीवन र त्यस्ता सांसारिक दुःख भोग कसरी उखालेर पर्याप्तन सकिन्छ; बुद्धको उपर्युक्त विवरणबाट विदित गराइसकेको छ । सो व्यवहारमा कसरी प्रयोग गरेर अनुभव प्राप्त गर्ने क्रियाकलाप इत्यादि मायि दिइसकेका बुद्धका उपदेश र अभ्यासहरू पनि अहण गर्न सकिएला पनि । त्यस सांसारिक जीवनबाट आहत भोगेर पछि आपने अनुभवले आफैमा आइपरेको दुःखको निराकरण गरेर मानिसको दुख सुखमा कसरी बदल्न भनी सकिन्छ बुद्धले सिकाउँदै गए प्रचार प्रसारको माध्यमले । त्यस यथार्थतालाई जनसाधारणमा अगाडि बढाए, देशावर तथा समुद्रपारका संसारमा पनि फैलाए । यहीं छ बुद्धको अर्को जीवन । बुद्धका उपदेशहरू सरल र बुझिन्छ पनि, तर व्यवहारमा ल्याउन भने गाहो पल्ला र हुन् त सबने देखिएला पनि । कुरा यो छ: भावात्मक हुनुभन्दा पनि व्यावहारिक हुनु जे कुरोमा

पनि गाहो छ । आफै व्यवहारमा हुक्को बुद्ध महर्षि होइन, मानिस हो । बुद्ध आफैले आपना उपदेशहरू आफैले व्यवहारमा नत्याई अनुभव नगरेको भए ती उपदेश प्रति मानिसलाई विश्वास नै लाग्ने थिएन । भन्न त सजिलो छ तर गाहो पनि त नभएको होइन । त्यो उखान त्यून चखुवा होटेल मंगर (Hotel Monger) को लागि मात्र । घरमा भान्सा कसैको पनि नभएको होइन तर पकाउनुपर्छ नै मीठो मीठो खानलाई, पेटभरी खानलाई । त्यसकायंमा बुद्ध त्यतिको व्यावहारिक छ । ती उपदेशहरू व्यावहारिक मात्र नभएको भए संसारमा करोडौ तथा करिब अरब जनता त्यतिका धेरैले बुद्धधर्म अहण गर्न सकिंदैनथ्यो होला । बुद्धले बितेको २५०० वर्षभित्र त्यतिका जनमानसमा बुद्धधर्मले प्रभाव पार्न सक्नु अचम्मको कुरो थिएन र ? त्यसबेला साधन नै थियो के ? अरु धर्ममा जस्तै जन र धनको सुविधा नै थियो के ? संग्राम मोलिरहेका छन् त धेरै जस्तो आज पाश्चात्य देशहरमा नै । बुद्धधर्मले ओगटिराखेका देशहरूमा त्यो स्थिति कर्म । कलिञ्जको लडाई मोलेर अशोकले राजप्रशासन नै त्यागे । सुखी बने । बुद्धधर्मले मानिसलाई मानिस बन्न सिकाउँछ, मानवतावाद सिकाउँछ र मानवताको आश्रय लिन सिकाउँछ । यो यथार्थतावादी मानव धर्म हो । यसले आफूलाई आफै संयमा बन्न सिकाउँछ । सुखको एकमात्र फेरि व्यावहारिक त्यहीं हो । बुद्ध त्यहीं छ । अरुले भन्दै हिँडेको 'निर्वाण' खोखला एकदम छैन । बुद्ध, धर्म र सबै विरत्न हुन् । तीनको सार अनन्त छ । यसलाई व्यवहारमा ल्याई देखाउन । सत्यम् सुखम् सुन्दरम् ।

प्रो० लक्ष्मी नरसू

-रत्न सुन्दर शाक्य

१६ आँ शताव्दीका भारतका केही प्रतिष्ठित बौद्ध
विद्वानहरूमा प्रो० लक्ष्मी नरसू पनि एक थिए ।

उहाँको जन्म दक्षिण भारतको तमिलनाडू प्रेशमा
१६ आँ शताव्दीको उत्तराद्ध (सन् १८५०-८०) मा
भएको थियो । बाल्यकालदेखि नै अध्ययनमा विशेष रुचि
राख्नुभएको थियो ।

शुरुमा सामान्य शिक्षक हुनुभएका उहाँले मद्रासको
क्रिश्चियन कलेजबाट भौतिक शास्त्रमा स्नातक भएपछि
सन् १८६७ सम्ममा सहायक आचार्य बनिसकेका थिए ।

सन् १८६८/६९ तिर शायद क्रिश्चियन कलेजके
भौतिक शास्त्रका स्थायी आचार्य प्रो० मोफटू छुट्टीमा
जानुभएको कारण उहाँको स्थानमा भौतिक शास्त्रमात्र
होइन रसायन शास्त्रका पनि प्रोफेसर लक्ष्मी नरसूलाई
नै नियुक्त गरियो । उहाँयी दुवै विषयका आचार्य
(प्रोफेसर) मात्र होइन परीक्षक समेत नियुक्त हुनुभएको
थियो ।

प्रो० लक्ष्मी नरसूले एक शिक्षा-शास्त्रीको रूपमा
तुरन्तै सर्वसामान्य एवं व्यापक मान्यता प्राप्त गर्नुभयो
जसको फलस्वरूप उहाँ तमिलनाडूको “पच्चर्या महावि-
द्यालय”को प्राचार्य पदमा समेत नियुक्त हुनुभयो ।

आपना विद्यार्थीहरूमा उहाँ अति नै लोकप्रिय थिए ।
आपना विद्यार्थीहरूलाई उहाँले बरोबर बुद्ध र बौद्ध-धर्म
को विषयमा व्याख्यान पनि दिन्ये ।

पाठक महोदय ! त्यसताका (१६ आँ शताव्दीको अन्तिम
दशक) दक्षिण भारतमा विशेषतः तमिलनाडूमा बुद्ध-धर्म
को साथै शताव्दीबाँदेखि बहिस्कृतरूपमा रहेदै आएका
दलित जातिलाई उद्धार गर्न परिषिद्ध अयोध्यादास नामक
एक व्यक्ति प्रादुभवि हुनुभएको थियो जसले विशेषरूपमा
सन् १८६२ देखि आपनो पूर्व जहरुको धर्म (बुद्ध-धर्म) र
त्यही धर्मको कारण विजयी ब्राह्मणहरूद्वारा दलित हुन-
पुरेका दलितजनहरूको सेवा कार्यमा लाग्दै आउनुभएको
थियो । अतः उहाँको नाम तिनीहरूले बडो प्रेम तथा
अद्वाले लिने गर्दथे मानो एक सन्त महात्मा नै थिए ।

अद्वेष परिषिद्ध अयोध्यादास सन् १६०३ मा श्रीलङ्का
जानुभई केसनियास्थित विद्यालंकार परिवेषका प्रधाना-
चार्य हिवकडुवे थाँ सुमझ्नल महास्थविर (सन् १८२७-
१६११) सित विशरण सहित पञ्चशील प्रहण गरी
“बौद्ध” घोषित हुनुभएको थियो ।

उहाँ आपनो उद्देश्य र संकल्पमा दृढता प्राप्त गरी
सन् १६०३ मैं मद्रास फर्केका थिए । उहाँले बुद्ध-धर्ममा
दिलचस्पी भएका तमाम जनताहरूलाई एकवित पारी
“दक्षिण-भारत शास्त्र-बौद्ध सभा” नामक एक संस्था
स्थापना गर्नुभयो । यस सभाले नियमित साप्ताहिक
व्याख्यान एवं तामिल साप्ताहिक पत्र पनि प्रकाशन गरी
विशेषतः दक्षिण-भारतमा बुद्ध-धर्म एवं दलित वर्गको
उत्थानको नियमित अनेकों कार्य गरेको थियो ।

पण्डित अयोध्यादासले यी सब कार्य गर्नसक्नुका खाल कारण मूँहदेखि उहाँलाई प्रो० लक्ष्मी नरसूर निजारावेलु नामक एक बकिलले निरन्तर (विशेषरूपमा) - सहजोल बद्द आएबाट हुन आएको हो ।

स्मरणोच छ, २० ओं शताब्दीको पहिलो दशक (सन् १६०९-१०) भिवमा भद्रासमा महाबोधि सभा' (स्थापना:- ३१ मई १६६१ कोलम्बो संस्थापक:- अन्तर्राष्ट्रिक धर्मपाल) को शाखा स्थापना भइसकेको थियो । यस शाखाको प्रमुख प्रो० लक्ष्मी नरसूरहनु भएको थियो त सचिव सिङारावेलु थिए ।

यसप्रकार भारतको दक्षिणीभूभाग तमिलनाडूमा "दक्षिण भारत शाक्य बौद्ध-सभा" (पछि दक्षिण-भारत बौद्ध-धर्म सभा- South Buddhist Association) र महाबोधि शाखाको तरफबाट बुद्ध-धर्मको व्यापक प्रचार-प्रसार हुँदै आएको थियो ।

तर अफशोच ! ५ मई १६१४ का दिन पण्डित अयोध्यादासको निधन हुनगएबाट "दक्षिण-भारत बौद्ध-धर्म सभा" को तेज केही मात्रामा घट्न गएको थियो बद्यपि उहाँको स्थानमा प्रो० लक्ष्मी नरसूरहनुभएको थियो ।

पण्डित अयोध्यादासले आपनो जीवनकालमा गर्नुभएको अन्य एक महत्त्वपूर्ण कार्य हो- सन् १६१० मा भारत सरकारको तरफबाट बौद्धहरूको अलग जनगणना गराउनु जसअनुसार त्यसताका भद्रास (तमिलनाडू) मा १८००० बौद्ध थिए । यस्तै बौद्ध जनगणना प्रो० लक्ष्मी नरसूरको विशेष प्रयत्नमा सन् १६३१ मा पनि गराएको थियो ।

उपर्युक्त महानुभावहरू एवं विशेषतः प्रो० लक्ष्मी

नरसूरको व्यक्तित्वबारेमा आचार्य धर्मनिन्द कोशाम्बी (सन् १८७६-१९४७) उल्लेख गर्नुहुन्छ-

"मद्रास शहरमें उस समय 'महाबोधि' नाम की एक बौद्ध संस्था थी । उस संस्था के अध्यक्ष प्रोफेसर लक्ष्मी नरसूर नाइडू व सचिव सिङारावेलु थे ।.....

भद्रास में परिहार (पाराया) अतिशूद्र ज.ति के बहुत से लोगों ने बौद्धधर्म स्वीकार कर लिया था । इन नव बौद्धों के नेता पण्डित अयोध्यी दास थे ।

इन लोगों (दक्षिण भारत बौद्धधर्म सभा र महाबोधि सभाका सदस्यहरू) ने रायपेट में एक घर किराये से लिया और उस में मेरे लिये बौद्ध आश्रमको स्थापनाकी । उस समय में इस बौद्धाश्रम पर प्रत्येक रविवार के दिन बौद्धधर्म पर प्रवचन व व्याख्यान हुआ करते थे । मैं उस प्रवचन के समय एकाध पालि सुन कहा करता था व उसका तामिल भाषा मे अनुवाद श्री सिङारावेलु किया करते थे । कभी-कभी प्रोफेसर पी. लक्ष्मी नरसूर भी व्याख्यान दिया करते थे । आप कभी-कभी बाहर से भी वक्ता ओं को बुलाया करते थे ।

उस दौरान यदि कुछ सुखका अनुभव हुआ हो तो प्रोफेसर नरसूर के साथ सहवास का । प्रोफेसर नरसूर प्रत्येक शुक्रवारको सायं के समय, बौद्ध आश्रम मे आते थे । आप महाविद्यालय के वाचनालय से कुछ पुस्तक मेरे वाचन के लिए लाते थे । किसी विषयका तुलनात्मक अध्ययन किसप्रकार करना चाहिए, यह मैंने पहली बार प्रोफेसर नरसूर से सीखा । इसके सिवाय उनका बताव बहुत ही अच्छा व किसी भी प्रकारका व्यसन (बुरी आदत) नहीं था । वे एक अत्यन्त खुले दिल के व्यक्ति हैं । अन्दर से एक और बाहर से कुछ और, इसप्रकार

के व्यवहार पर उनसे नाराजी थी। मद्रास राज्य में समाजसुधारकों में उन का गणना होती है। इस प्रकारके पुरुष के प्रति किसी को भी आदर देने की इच्छा होगी।”

यस्ता चरित्र हुनुभएका प्रो. लक्ष्मी नरसूले सन् १९०७ मा एक यस्तो ग्रन्थ लेखी प्रकाशित गर्नुभयो जुन ग्रन्थको कारणबाट उहाँको नाम सारा बौद्धजगत्‌मा व्याप्त भयो। उहाँको आशयअनुरूप त्यस ग्रन्थले यूरोप र अमेरिका सम्मका अद्वालुहरूलाई बुद्ध र बुद्ध-धर्मको विशेष मान्यताहरूलाई आधुनिक ढङ्गबाट विश्लेषण गरी बोध गराउन सफल भएको थियो।

प्रत्येक पाठकलाई मानसिक स्तरमा बुद्ध-धर्मको अमित छाप दिन सबैने प्रो. लक्ष्मी नरसूलोको त्यस प्रयोजी ग्रन्थको नाम हो।

—“The Essence of Buddhism”

सन् १९११-१२ मा दोखो संस्करण प्रकाशित भइसकेको यस ग्रन्थको हेतुद्वारा कयो व्यक्ति एवं संघ-संस्थानहरूलाई समेत प्रभावित गरेको कुरा स्वयम् प्रो. लक्ष्मी नरसूले आपनो दोखो संस्करणको भूमिकामा उल्लेख गर्नुभएको छ, यथा—

“Since the publication of the first edition many events have happened which prove the growing interest of all thoughtful men in Buddhism. Of these I need not only with the unearthing of the relics of the Buddha near Peshawar, the celebration of the Vaishak festival by noa Buddhists, the Progress made by the Bengal Buddhist Association, the establishment of the Buddhist society of Great Britain and

Ireland, the Publication of the ‘Jagajyoti’ (Light of the world) in Bengali and the ‘Buddhist Review’ in English. It would be arrogant to suppose that my book has had any direct influence in bringing about these events, but it is no small consolation to learn from some as these connected with these movements that my book has had a Persuasive influence on them.”

अर्थ— ग्रन्थको पढ्निलो संस्करणपछि यस्ता केही गतिविधिहरू देखिन आएका छन् जसबाट यो प्रमाणित भएको छ सम्पूर्ण विचारशील मानवहरू बुद्धधर्मतर्फ आकर्षित भइरहेका छन् जसमध्ये म केही उल्लेख गर्न चाहन्छु, जस्तो पेशावरको नजिक उत्तरनन्दमा बुद्धको अस्तिविधातु प्राप्तिप्रति मानिसहरूले देखाइएको दिल जस्तो, अबोद्धहरूले पनि बैशाख-पूर्णिमाको उत्सव मनाउनु, बंगाल बुद्धिष्ट एशोसियन (स्थापना— सन् १९६२) सरेको प्रगति, बुद्धिष्ट सोसाइटी अफ ग्रेट ब्रिटेन एण्ड आयलैण्डको स्थापना (सन् १९०७), ‘जगज्योति’ नामक बंगालीपत्रिकाको प्रकाशन (सन् १९०८), ‘बुद्धिष्ट रिझ्यू’ नामक प्रयोजी पत्रिकाको प्रकाशन (सन् १९०८ ?)। यो त मेरो अहङ्कार नै मात्रुकर्त कि यदि मैले यो गतिविधिहरूमा मेरो ग्रन्थको प्रकाशनको प्रभावबाट भएको सम्झेमा तर यो कम सन्तोषप्रद कुरा होइन कि यी घटनाहरूसित सम्बन्धित व्यक्तिहरूके तर्फबाट यो जानकारी हुन आउन कि मेरो यस पुस्तकबाट तिनीहरूलाई प्रेरणात्मक प्रभाव परेको थियो।

यद्यपि यस ग्रन्थको दोखो संस्करण मद्रासको श्रीनिवास वरदचारी एण्ड कम्पनी (Srinivasa Varadachari & Co.) को तर्फबाट भएको थियो तर

यस कम्पनीलाई प्रकाशन गर्न प्रायः सम्पूर्ण आर्थिक भार “महाबोधि सभाका महानदाता श्रीमती मेरी ऐलिजाबेथ फोर्टर (सन् १८४४-१९३०), जो होनलुलु (हवाइ-द्वीप) का थिए ले वहाँ गरेकी थिए ।

प्रो. लक्ष्मी नरसुले ग्रन्थलेखन कार्यमात्र गर्नुभएको थिएन महाबोधि शाखा एवं दक्षिण-भारत बौद्धधर्म सभाका मिवहरूको सहायता लिई सन् १९१७ देखि ‘दक्षिण-भारतीय बौद्ध सम्मेलन’ पनि सम्पन्न गर्द आएको थियो ।

तर, अफशोर सन् १९३१ मा चौथो सम्मेलन सम्पन्न भएको ३ वर्षपश्चात् १४ जुलाई १९३४ का दिन प्रो. लक्ष्मी नरसूको देहावसान भयो । उहाँको निधनपश्चात् धार्मिक आनंदोलनको गति त्यति तेज भएन यसको अन्य मुख्यकारण श्रीलंका तथा बर्माका सहधर्मीहरूको तरफबाट प्राप्त हुन सहयोगको पनि अभाव हुनगएको थियो ।

तेपनि प्रो. लक्ष्मी नरसूको निधनको केही वर्ष पछि बर्माका एक सुप्रसिद्ध भिक्षु ऊ. थितिल (जन्म-सन् १८६६) जो “धर्माचरिय” उपाधिबाट विभूषित व्यक्ति थिए केही वर्ष “दक्षिण-भारत बौद्ध-धर्म सभा” का सभापति भई केही प्रचार-गर्नुभएको थियो तर उहाँ पनि अध्ययनार्थ १४ वर्षको

निमित्त इङ्लॅण्ड (England) जानुभयो । यसबाट पुनः मद्रासमा धर्मप्रचारको कार्य रोकिन गयो ।

हर्षको कुरा हो, मद्रासमा अविच्छिन्नरूपमा बुद्ध-धर्मको प्रचार-प्रसार हुन नसकेतापनि प्रो. लक्ष्मी नरसूको ‘The Essence of Buddhism’ ले त निकै प्रचार प्रसार गरेको थियो । स्वयम् भारतका संविधान निर्माता बाबासाहेब डा० अम्बेडकर (सन् १८६१-१९५६) ले यस पुस्तकको तेस्रो संस्करण थेकर ए०७ कम्पनी लि० बस्बईबाट सन् १९४८ मा प्रकाशित गराइयो ।

थप हर्षको कुरा हो यस ग्रन्थको बढी लोकप्रियताको कारण डा० भद्रन्त आनन्द कौशल्यायन (सन् १९०५-८८) ले आफ्नो जीवनको अन्तिम वर्ष (द३ वर्षको उमेर) मा समेत थकावटको केही परवाह नगरी यस ग्रन्थको हिन्दी अनुवाद पूर्ण गर्नुभएको थियो । प्रकाशक हो—

सिद्धार्थ गौतम शिक्षण व संस्कृति समिति
धनसारी, जि. अलीगढ
महाराष्ट्र शाखा, नागपुर
प्रथम मुद्रण
डा. अम्बेडकरजयन्ती
१४ अप्रिल १९८६

(भजन)

श्री गुरुस्तोत्र

जय जय श्री गुरु करुणाधारी ।

मनु. दिव्यरत्न तुलाधर

मोक्ष मार्गको ज्ञान विचारी ।

—भिक्षुमहाप्रज्ञा

अमूल्य रत्न ज्ञान लिएर, देश घुमेको जगत्नय कारण ।

श्री बुद्ध भगवान् नाम भयो, घुमिहालनुभयो अनेक धाम ।

अनेक ज्ञानले पूर्ण भएर, गरिहालनुभयो धर्म प्रचार ।

दया-पृण्यले युक्त भइकन, श्रद्धालु जनमा सुनाई ज्ञान ।

धन्य श्री बुद्ध करुणावान्, हामीलाई पनि यस्तो ज्ञान होस् ।

प्राप्त गर्ने इच्छा बुद्धको आज्ञा, ज्ञानको प्रज्ञा सबैसँग होस् ।

वैज्ञानिक धर्मको खोज

-प्रा० गणेश माली

प्रायः हासी धर्म र विज्ञानलाई एक अर्कान्ति दुश्मन-को रूपमा देख्छौं- धर्म अन्धविश्वासमा आधारित भएको हुन्छ भने विज्ञान अविश्वासमा र खोजीनीतिमा आधारित भएको हुन्छ, धर्मले एउटा काल्पनिक तत्त्वलाई आधार मान्छ भने विज्ञान प्राकृतिक तत्त्वहरूमा आधारित सत्य-लाई छोडेर कल्पनातिर लादैन, धर्मले अदृश्य तत्त्वलाई जगत्को सृष्टि र प्रवाह करि मान्छ भने विज्ञानले विकासवादको सिद्धान्तद्वारा प्राणीहरूसो विकासले व्याख्या गर्दछ ।

मनगढन्त आधारमा खडा रहेको हुनाले धर्महरू मान्छेपिच्छे भने जस्ते फरक फरक अर्थ राख्दछन् । प्रत्येक मान्छेको लागि धर्मको आपनो आपनो अर्थ हुन्छ । स्वर्ग र नरकको कल्पनालाई, जीवन र मृत्युको चक्रलाई, संसारको सृष्टिलाई, संसारको जीवनप्रवाहलाई, जीवन मा आइपने दुःख सुखलाई विभिन्न धर्महरू विभिन्न दृष्टिकोणले हेतु गर्नु तर विज्ञान संसार भरिका व्यक्तिहरूको निमित एउट दुन्छ । कुनै जातीय विज्ञान अन्ते हुँदैन ।

धर्मको क्षेत्र सीमित हुन्छ । विशेष गरी जन्म-मृत्यु, सुख-दुःख, स्वर्ग-नरक, पाप-पुण्य, शान्ति-अशान्ति जस्ता केही क्षेत्रहरूभित्र नै धर्म सीमित बहेको हुन्छ । पूरा धार्मिक व्यक्ति त्यो हुन्छ जो सबै प्रकारको सांसारिक बन्धनबाट पर केवल एउटा काल्पनिक तत्त्वभित्र बुरुम्म डुबिरहेको हुन्छ, त्यसै तत्त्वलाई सबै सर्वा ठानेर तर विज्ञानको क्षेत्र सीधा सांसारिक जीवनसित तथा

प्राकृतिक सत्यहरूसित व्यापकरूपमा गाँसिएको हुन्छ । भौतिक, रासायनिक, जैविकदेखि लिएर- खगोलविज्ञान भूविज्ञान, जलवायुविज्ञान, कुविविज्ञान, स्वास्थ्यविज्ञान, मनोविज्ञान, सामाजिक विज्ञान, पशुविज्ञान, यन्त्रविज्ञान, मानवशारीरविज्ञान आदि सर्वो क्षेत्रलाई विज्ञानले ओगटेर राखेको हुन्छ । विज्ञान प्रकृतिभरि नै व्याप्त रहेको ले मान्छेले यत्तलाई प्रकृतिकै गर्भबाट खोलेर निकालेको हुन्छ ।

धर्मले सुखदुःखको चाहनाभन्दा माथि व्यक्तिलाई उठाइदिन्छ । मोक्षप्राप्त व्यक्तिलाई कुनै सांसारिक दुःखले छुँदैन । मोक्ष नै धर्मको चरम विन्दु मानिन्छ, अतः सांसारिक जीवनलाई सुधार्नु साटो धार्मिक व्यक्ति केवल परलोक सुधार्ने हेतुले यस जीवनको पापकर्मलाई पर्खाल्न भनेर जपतपादि विधिहरूमा प्रवृत्त रहेका हुन्छन् । जबकि वैज्ञानिक तथा प्राविधिजहरू प्राकृतिक सत्यहरूलाई खोजी निकालेर पाएको ज्ञानले सांसारिक जीवनलाई सुधार्ने तर्फ प्रवृत्त हुन्छ । विज्ञान र प्रविधिकै फलस्वरूप मानवसम्यताको विकास भै रहेको छ । विज्ञान र प्रविधिले नै पाषाण युगदेखि आधुनिक परमाणविक युगसम्म मान्छेलाई ल्याइपुन्याएको छ ।

जीवनका धारिला सबैदैशील क्षणहरू र त्यसबाट उत्पन्न दुःखहरूलाई सहने शक्ति आध्यात्मिक चित्तनबाट नै मान्छेले पाउन सक्छ अर्थात् जन्म, मृत्यु, जरा, व्याधि, प्रिय वियोग अप्रिय संयोग आदिबाट उत्पन्न जुन

दुःखका लहरहरू हुन्छन्, तिनीहरूलाई आध्यात्मिक तत्त्वको मननले शान्त गरी मानसिक सन्तुलन बनाई राख्ने शक्ति धर्मबाट मान्छेले पाउन सक्छ, त्यसकारण वास्तवमा धर्म र विज्ञान दुबै मान्छेले आपनो सुख हेतु निकालेका उपज हुनाले, दुबै आपनो आपनो स्थानमा मान्छेको स्वस्थ जीवनको निमित्त अपरिहार्य भएर रहेको छ। धर्मविहीन विज्ञानले मान्छेलाई निस्सार तृष्णा सागरमा डुबुल्की मादैं सुख दुःखादि संतापले पोलेको जीवनतिर नै जान्छ भने विज्ञानविहीन कोरा धर्मले मान्छेलाई एकाङ्गी बनाउँछ अर्थात् गुकाको जीवन-देखि माथि बढाउन दिँदैन।

दुबै मान्छेको निमित्त नभै नहुने भएर पनि किन विज्ञान र धर्म परस्परमा बालियो त? यसको उत्तर खोजन हामीले मान्छेको मनको संरचनातर्फ जान आवश्यक हुन्छ। मानिसको मनभित्र दुई परस्पर विरोधि पक्ष-हरू हुन्छन्:- १) आध्यात्मिक र २) व्यावहारिक। आध्यात्मिक पक्षको कारणले प्रत्येक घडी मान्छेले जीवनको सुख दुःखभन्दा माथि उठेर आनन्द पूर्वक रहन खोज्छ भने व्यावहारिक पक्षको कारण जीवनको प्रत्येक पलमा आइपनै समस्याहरूको समाधान गर्दै निष्कण्टक जीवन बिताउन पनि चाहन्छ। यसै सिलसिलामा के, किन, कसरी आदि प्रश्नहरू समाधान गर्दै आएको विज्ञानलाई देखिका जीवनमा आइपनै समस्याहरूको समाधान गर्ने दिशातर्फ लगाइरहेको हुन्छ। यतिमात्र नभै अन्धार्मिक अन्धविश्वासहरूबाट उब्जेका ज्ञानहरूलाई समेत यस दिशामा लगाइरहेको हुन्छ, जसबाट कहिले काही उल्टो असर पनि प्राप्त हुन्छ। वास्तवमा प्राकृतिक सत्यहरूलाई बुझेर जीवनलाई सुधार्नुमा नै विज्ञानको सार रहेको हुन्छ। आदिम जमानामा काठ रगडेर आपनो निकालनेदेखि लिएर आधुनिक इलेक्ट्रोनिक लाइटरसम्म यसरी नै विज्ञानलाई आगाडि बढाउने व्यावहारिक बुद्धिलाई मान्छेले प्रयोग गरिराखेको छ।

यसरी मान्छेको आध्यात्मिक र व्यावहारिक पक्ष दुबैको मूल उद्देश्य सुखको आहना नै भएको ले वास्तवमा

धर्म र विज्ञान परमेश्वरविरोधी देखिएतापनि परिपूरक भएर रहेको छ। यसमा जुन फाटो देखिएको छ त्यो मान्छेको अवैज्ञानिक चिन्तनको कारणले मात्र हो। आपनो वातावरणमा जति पनि प्रश्नहरू उठे, तिनीहरू सबैको वैज्ञानिक हलसम्म पर्दने धर्य र समय पनि मान्छेले पाउन सकेन अरि जीवन-मृत्यु, सुख दुःखादि समस्याहरू को हल खोजन कल्पनालाई आधार बनाएर धर्मलाई रचे। यहीनेर विज्ञान र धर्मको फाटो देखियो, जुन फाटो वास्तवमा नभएको भए राख्नो हुन्थ्यो।

आज आएर विज्ञानले मानिसको वातावरणदेखि लिएर जीवन मृत्यु रोग व्याधि सुखःसुख आदिवारे पनि धेरै रहस्यहरूको समाधान गरिसकेको छ। यस स्थितिमा धर्मलाई आपनो पुरा । अडानहरू कायमै गरिराखन मुश्किल भरहेजोठ। विस्तार विस्तारै मानवसम्यता एउटा यस्तो दिशातर्फ उन्मुख देखिएको छ जहाँ गएर धर्म र विज्ञान बैचको विरोधाभास मेटियोस्, जहाँ धर्म वैज्ञानिकतामा आधारित होस् र विज्ञान धर्मबाट अभिप्रेरित होस्, जहाँ धर्म वैज्ञानिक होस् र विज्ञान धार्मिक होस्। आउँदो जमानामा विज्ञानमा आधारित धर्मको खोजी मानिस हरूले तीव्रताका साथ गर्नेछन् र केही खोजी निकाल्ने गर्दछन्।

यस दिशातर्फ गौतम बुद्धद्वारा उपदेशित धर्मले अगुवाको भूमिका खेलन सबैने क्षमता राखेको पाइन्छ। विज्ञान जस्तै यो धर्म कार्य-कारण-प्रणालीमा आधारित छ र यस धर्मले प्रत्येक स्पष्टसेंग देखिने तथ्यलाई मात्र समेटेर दुःखबाट मानवलाई मुक्ति दिनाएको छ। मावर्सले धर्मलाई अधीनको संज्ञा दिएका थिए, काल्पनिक तत्त्वमा आधारित धर्मलाई मावर्सलाई ज्ञान दियो। यदि गौतम बुद्धद्वारा उपदेशित धर्मको यथार्थ ज्ञान मावर्सलाई भएको भए उनले यस्तो संज्ञा दिँदैनये होला किनकि शुद्ध बुद्ध-धर्मद्वारा व्यक्तिसँग जुन बौद्धिक ज्ञानरण हुन्छ, त्यो यथार्थतामा आधारित हुन्छ, कल्पनामा होइन।

★
आनन्दभूमि

‘आजका बौद्धदर्शनहरू हिजोको बुद्धधर्मको रूपान्तरण’ (योगाचार विज्ञानवाद)

योगाचार विज्ञानवाद-

-पुरुष शाक्यवंश

कुनै नौलोबाद होइन । सर्वास्तिवादको पुद्गल नैरात्म, सौत्रान्तिक वादको क्षणिकवाद र माध्यमिकवादको शून्यवाद आदिको समन्वयबाट तयार भएको प्रत्ययवाद हो । यो यथार्थवादीहरूको आलोचना समालोचनाको छन्दवाद, यो विज्ञानवादको रूप लिन गएको पाइन्छ । यस अर्थले यो प्रत्ययवाद (Idealism) हो । यो प्रत्ययवादमात्र होइन अद्यवाद र निरपेक्षवाद पनि हो । आलोचना र समालोचनाको आधारमा तयार भएको यस प्रत्ययवाद कसरी विज्ञान क्रियाको विषयमूलक तथ्य बनाइयो, यो नै यस विज्ञानवादको एकमात्र प्रमुख समस्या हुन आएको देखिन्छ । यस समस्या पनि त्यसरी नै निवारण हुनेछ जसरी वैभाविकवादी र सौत्रान्तिक यथार्थवादीहरूको भ्रमसम्बन्धी विवेचनाको आधारमा प्रत्ययवादको सृजना भयो, त्यस्तै यस विज्ञानवादको भ्रमसम्बन्धीमा प्रतिवाद गर्दागर्दै नै निरपेक्ष प्रत्ययवाद बन्नेमा धेरै जसो विज्ञानवादका आचार्यहरूको धारणा भएको पाइन्छ । जसरी यस वादका आचार्यहरूले इच्छा गरे अथवा भविष्यवाणी गरे त्यहीअनुरूप यथार्थ पनि हुन गयो । यस विज्ञानवादको विरोधमा समय समयमा आचार्यहरू र जनमानसहरूले उठाएको विरोधाभासका विभिन्न विज्ञानवादका आचार्यहरूले प्रतिवाद दिएको आधारमा नै यो विज्ञानवाद परिपुष्ट अवस्थाले युक्त भएको, अथवा विज्ञान क्रियाको विषयमूलक तथ्यको

आधारमा तयार भएको एक पुष्ट निरपेक्षवाद बन गयो । यो विज्ञानवादीहरूको निमित्तमात्र सौमाध्यमिकवादको विषय नभई यथार्थमा बौद्धमात्रको गौरवको विषय बन गएको छ । विज्ञानवादको विरोधमा उठाएको भावनालाई विभिन्न विज्ञानवादी आचार्यले सुधार गर्दै लगेको तथ्याङ्काई औल्याउनुपूर्व यस वादका मुख्य मुद्द्य दर्शन केही त्यससम्बन्धमा संक्षिप्तमा रूपरेखा प्रस्तुत गर्न पाइमा बढी आविष्य हुने देखिन्छ ।

विज्ञानवादको यस प्रत्ययवादलाई एक निरपेक्षवाद सावित गर्ने आचार्य असंगले नाटकीय ढङ्गबाट जनसमर्थन बदल्ने प्रयास गरेको पाइन्छ । आचार्य असंगको भनाइअनुसार बुद्धले शाफन जीवनकालमा परिस्थिति र जनमानसको विद्वत्तालाई ध्यानमा राखी समय समयमा धर्मचक्रपरिवर्तनसम्बन्धमा उपदेश गर्नुभएको छ । त्यस उपदेशहरूमध्ये यो विज्ञानवाद पनि एक हो । विज्ञानवादी परम्पराबाट यो थाहाहुन आएको छ कि आचार्य असंगले विज्ञानवादसम्बन्धका ग्रन्थहरू तुवितभुवनबाट उपलब्धभएको थियो । त्यसमध्ये महायान सूत्रालंकान यस गुरु मैत्रेय र शिष्य आचार्य असंगको समितित कृत्य भएको बताउँछ । आचार्य असंगको भनाइअनुसार बुद्धका विभिन्न धर्मचक्र उपदेशहरूबाट नै विभिन्न सम्प्रदायको स्थापना हुन गएको हो । असंगको रूपमा केवल जनमानसलाई कर्मफल बोध

दुःखका नहरहर हुन्छन्, तिनीहरूलाई आध्यात्मिक वास्तविको मननले शान्त गरी मानसिक सन्तुलन बनाई राख्ने शक्ति धर्मबाट मान्छेले पाउन सक्छ, त्यसकारण वास्तवमा धर्म र विज्ञान दुबै मान्छेले आपनो सुख हेतु निकालेका उपज हुनाले, दुबै आपनो आपनो स्थानमा मान्छेको स्वस्थ जीवनको निम्नित अपरिहार्य भएर रहेको छ। धर्मविहीन विज्ञानले मान्छेलाई निस्सार तृष्णा सागरमा डुबुल्की मादै सुख दुःखादि संतापले पोलेको जीवनतिर नै जान्छ भने विज्ञानविहीन कोरा धर्मले मान्छेलाई एकाङ्गी बनाउँछ अर्थात् गुफाको जीवन—देखि माथि बढाउन दिँदैन।

दुबै मान्छेको निम्नित नभै नहुने भएर पनि किन विज्ञान र धर्म परस्परमा बाजियो त? यसको उत्तर खोज्न हामीले मान्छेको मनको संरचनातर्फ जान आवश्यक हुन्छ। मानिसको मनभित्र दुई परस्पर विरोधि पक्षहरू हुन्छन्:- 1) आध्यात्मिक र 2) व्यावहारिक। आध्यात्मिक पक्षको कारणले प्रत्येक घडी मान्छेले जीवनको सुख दुःखभन्दा माथि उठेर आनन्द पूर्वक रहन खोउछ भने व्यावहारिक पक्षको कारण जीवनको प्रत्येक पलमा आइपर्ने समस्याहरूको समाधान गर्दै निष्कर्षक जीवन बिताउन पनि चाहन्छ। यसै तिलिसिलामा के, किन, कसरी ग्रादि प्रश्नहरू समाधान गर्दै आएको विज्ञानलाई दैनिक जीवनमा आइपर्ने समस्याहरूको समाधान गर्ने दिशातरफ लगाइरहेको हुन्छ। यतिमात्र नभै अझ धार्मिक अन्धविश्वासहरूबाट उड्जेका ज्ञानहरूलाई समेत यस दिशामा लगाइरहेको हुन्छ, जसबाट कहिले काहीै उल्टो असर पनि प्राप्त हुन्छ। वास्तवमा प्राकृतिक सत्यहरूलाई बुझेर जीवनलाई सुधार्नुमा नै विज्ञानको सार रहेको हुन्छ। आदिम जमानामा काठ रगडेर आपनो निकाल्नेदेखि लिएर आधुनिक इलेक्ट्रोनिक लाइटरसम्म यसरी नै विज्ञानलाई ग्रादि बढाउने व्यावहारिक बुद्धिलाई मान्छेले प्रयोग गरिराखेको छ।

यसरी मान्छेको आध्यात्मिक र व्यावहारिक पक्ष दुबैको मूल उद्देश्य सुखको चाहना नै भएको ले वास्तवमा

धर्म र विज्ञान परमेश्वरविरोधी देखिएतापनि परिपुरक भएर रहेको छ। यसमा जुन फाटो देखिएको छ त्यो मान्छेको अवैज्ञानिक चिन्तनको कारणले मात्र हो। आपनो बातावरणमा जति पनि प्रश्नहरू उठे, तिनीहरू सबैको वैज्ञानिक हलसम्म पर्दैने धर्य र समय पनि मान्छेले पाउन सकेन अनि जीवन—मृत्यु, सुख दुःखादि समस्याहरू को हल खोज्न कल्पनालाई आधार बनाएर धर्मलाई रचे। यहीनेर विज्ञान र धर्मको फाटो देखियो, जुन फाटो वास्तवमा नभएको भए राखो हुन्थ्यो।

आज आएर विज्ञानले मानिसको बातावरणदेखि लिएर जीवन मृत्यु रोग व्याधि सुख-दुख आदिवारे पनि धेरै रहस्यहरूको समाधान गरिराखेको छ। यस स्थितिमा धर्मलाई आपनो पुरा । अडानहरू कायमै गरिराखन मुर्मिकल भैरहेजोठ। विस्तार विस्तारै मानवसम्यता एउटा यस्तो दिशातरफ उन्मुख देखिएको छ जहाँ गएर धर्म र विज्ञान बीचको विरोधाभास मेटियोस्, जहाँ धर्म वैज्ञानिकतामा आधारित होस् र विज्ञान धर्मबाट अभिप्रेरित होस्, जहाँ धर्म वैज्ञानिक होस् र विज्ञान धार्मिक होस्। आउँदो जमानामा विज्ञानमा आधारित धर्मको खोजी मानिस हरूले तीव्रताका साथ गर्दछन् र केही खोजी निकाल्ने गर्दछन्।

यस दिशातरफ गौमम बुद्धिमारा उपदेशित धर्मले अगुवाको भूमिका खेल सक्ने क्षमता राखेको पाइन्छ। विज्ञान जस्तै यो धर्म कार्य-कारण-प्रणालीमा आधारित छ र यस धर्मले प्रत्येक स्पष्टसेग देखिने तथ्यलाई मात्र समेटेर दुःखबाट मानवलाई मुक्ति दिनाएको छ। मावर्स्ले धर्मलाई अधीनको संज्ञा दिएका थिए, काल्पनिक तस्वीरमा आधारित धर्मलाई माकर्स्लाई ज्ञान दियो। यदि गौतम बुद्धिमारा उपदेशित धर्मको यथार्थ ज्ञान माकर्स्लाई भएको भए उनले यस्तो संज्ञा दिँदैनये होला किनकि शुद्ध बुद्धधर्मद्वारा व्यक्तिको जुन बौद्धिक ज्ञान चाहन्छ, त्यो यथार्थतामा आधारित हुन्छ, कल्पनामा होइन।

‘आजका बौद्धदर्शनहरू हिजोको बुद्धधर्मको रूपान्तरण’ (योगाचार विज्ञानवाद)

योगाचार विज्ञानवाद-

कुनै नौलोवाद होइन । सर्वस्तिवादको पुद्गल नैरात्म, सौत्रान्तिक वादको क्षणिकवाद र माध्यमिकवादको शून्यवाद आदिको समन्वयबाट तयार भएको प्रत्ययवाद हो । यो यथार्थवादीहरूको आलोचना समालोचनाको छन्दवाद, यो विज्ञानवादको रूप लिन गएको पाइन्छ । यस अर्थले यो प्रत्ययवाद (Idealism) हो । यो प्रत्ययवादमात्र होइन अद्वयवाद र निरपेक्षवाद पनि हो । आलोचना र समालोचनाको आधारमा तयार भएको यस प्रत्ययवाद कसरी विज्ञान कियाको विषयमूलक तथ्य बनाइयो, यो नै यस विज्ञानवादको एकमात्र प्रमुख समस्या हुन आएको देखिन्छ । यस समस्या पनि त्यसरी नै निवारण हुनेछ जसरी वैभाषिकवादी र सौत्रान्तिक यथार्थवादीहरूको भ्रमसम्बन्धी विवेचनाको आधारमा प्रत्यवादको सृजना भयो, त्यस्तै यस विज्ञानवादको भ्रमसम्बन्धीमा प्रतिवाद गर्दागर्दै नै निरपेक्ष प्रत्यवाद बन्नेमा धेरै जसो विज्ञानवादका आचार्यहरूको धारणा भएको पाइन्छ । जसरी यस वादका आचार्यहरूले इच्छा गरे अथवा भविष्यवाणी गरे त्यहीअनुरूप यथार्थ पनि हुन गयो । यस विज्ञानवादको विरोधमा समय समयमा आचार्यहरू र जनमानसहरूले उठाएको विरोधभासका विभिन्न विज्ञानवादका आचार्यहरूले प्रतिवाद दिएको आधारमा नै यो विज्ञानवाद परिपुष्ट अवस्थाले युक्त भएको, अथवा विज्ञान कियाको विषयमूलक तथ्यको

-पुरुष शाक्यवंश

आधारमा तयार भएको एक पुष्ट निरपेक्षवाद बन गयो । यो विज्ञानवादीहरूको निम्निमात्र सौमाध्यको विषय नभई यथार्थमा बौद्धमात्रको गौरवको विवर बन गएको छ । विज्ञानवादको विरोधमा उठाएको भावनालाई विभिन्न विज्ञानवादी आचार्यले सुधार गर्दै लगेको तथ्याङ्क नाई औल्याउनुपूर्व यस वादका मुख्य मुख्य दर्शन केही त्यससम्बन्धमा संक्षिप्तमा रूपरेखा प्रस्तुत गर्न पाएमा बढी औचित्य हुने देखिन्छ ।

विज्ञानवादको यस प्रत्ययवादलाई एक निरपेक्षवाद सावित गर्ने आचार्य असंगले नाटकीय ढङ्गबाट जनसमर्थन बदल्ने प्रयास गरेको पाइन्छ । आचार्य असंगको भनाइअनुसार बुद्धले आपनै जीवनकालमा परिस्थिति र जनमानसको विद्वत्तालाई ध्यानमा राखी समय समयमा धर्मचक्रपरिवर्तनसम्बन्धमा उपदेश गर्नुभएको छ । त्यस उपदेशहरूमध्ये यो विज्ञानवाद पनि एक हो । विज्ञानवादी परम्पराबाट यो थाहाहुन आएको छ कि आचार्य असंगले विज्ञानवादसम्बन्धका ग्रन्थहरू तुवितभुवनबाट उपलब्धभएको थियो । त्यसमध्ये महायान सूत्रालंकान यस गुरु मैत्रेय र शिष्य आचार्य असंगको समिलित कृत्य भएको बताउँछ । आचार्य असंगको भनाइअनुसार बुद्धका विभिन्न धर्मचक्र उपदेशहरूबाट नै विभिन्न सम्प्रदायको स्थापना हुन गएको हो । असंगको रूपमा केवल जनमानसलाई कर्मकल बोध

गराउने उद्देश्यले गरेको पहिलो धर्मचक्रपरिवर्तन दुःखसत्य र आर्थिकमार्ग हो । दोब्रो धर्मचक्रपरिवर्तन विशेष योगीहरूको निमित गर्नुभएको थियो र यसे धर्मचक्रो आधारमा प्रजापारमिता निःस्वभाव शून्यवादको प्रतिपादन भएको हो जुन प्रजापारमितामा उल्लेख भएको निःस्वभाव शून्यवाद आचार्य असंगको भनाइअनुसार अभिप्रायक छ केवल माध्यमिक निःस्वभाव शून्यतार्थे भाव यसको सीमित सम्बन्ध नभई समस्त विज्ञानवादी विलक्षण निःस्वभावताको भाव सेग गाँसिएको निःस्वभावता हो । यो निःस्वभावता यस प्रकारचो छ । प्रजापारमिताको पहिलो निःस्वभावताको अभिप्राय परिकल्पित निःस्वभाव हो, दोब्रो निःस्वभाव अभिप्राय परतन्त्र निःस्वभाव र तेस्रो निःस्वभाव परिनिष्पन्न निःस्वभाव हो । यो तीन प्रकारका निःस्वभावभावनालाई विज्ञानवादीहरू विक्षिप्त विकल्पहरूको प्रतिपादन भएको मान्दछ । यो निःस्वभावका लक्षणहरू विस्तारपूर्वक तल वर्णन हुनेछ । यो लक्षणहरूको वर्णनबाट यथार्थ विज्ञान अथवा चित्तसम्बन्धमा यथार्थ ज्ञानले परिपूर्ण नभएपनि विज्ञानवादसम्बन्धमा आधारज्ञान अवश्य उपलब्ध हुनेछ ।

परिकल्पित लक्षण-

यो विश्वमा अवस्थित यावत् पदार्थहरू केवल परिकल्पित लक्षण अथवा भ्रान्तिमूलक विषय र विषयमूलक अवस्थाभाव हो, भनाइको मतलब कुनै वस्तुको जुन यथार्थ तत्त्वको भाव छ त्यसलाई व्यवहारमा बोग्ले र विपरीतरूपमा देख्ने गरेको पाइन्छ । जस्तो बाटोमा मिल्काएको डोरीको बाज्ञो तिज्ञो रूपलाई सर्पको रूप देख्ने तरिका, ठीक त्यस्तै जसरी डोरीलाई सर्पको रूप देख्ने गर्दा त्यस्तै बस्तुहरूका यथार्थ तत्त्वहरूलाई देख्न

नसकी नाना रूप रज्ञका पदार्थहरू देख्ने गर्दा । विज्ञानवादीहरूको भनाइअनुसार वस्तुहरू आँखाले देख्नेअनुसार नभई मानिसको काल्पनिक चित्रणअनुसार हुने बताउँछ । यसकारण एउटै वस्तु, एउटै रज्ञ र एउटै आकृति कसैलाई राख्ने र मनपर्ने हुन्छ भने त्यही वस्तु अरूलाई मन नपर्ने र नरमाइलो लाग्छ । यसलाई हिजो आज प्रसन्नता आपनो आपनो भन्ने संज्ञा दिइन्छ, प्राणीको हेराइ र देखाइसम्बन्धमा प्रतिकृया गर्ने नभई मानसिक भावना अनुरूप प्रतिकृया गर्ने विज्ञानवादीहरूको भनाइ भएको पाइन्छ । मानिसपिछे आपनो प्रसन्नता अलग अलग भएको पछाडि रुचि अलग अलग भएको नभई मानिसले देख्ने रूप नै अलग भएको हो । यससम्बन्धमा विज्ञानवादीहरूले अपनाएको मानसिक भावना अथवा विज्ञानको सत्ता शून्यवादीहरूले पनि मान्यपर्ने हुन्छ । शून्यवादीहरूले स्वयं आपनो पक्षको पुष्टिको निमित तर्क तथा युक्तिको आधार लिए तर विज्ञानको अस्तित्व नमानेमा यो शून्यवादको भिद्वान्त बालुवाको महल जस्तै भताभुज्ज हुने । त्यसकारण चित्रको सत्ता नै वास्तविक भएको बताउँछ । यससम्बन्धमा लड्कावतारसूत्रमा उल्लेख गरेको यस श्लोकलाई उद्धृत गर्नु उचित हुने छ ।

चित्तं वर्तते चित्तं चित्तमेव विमुच्यते ।

चित्तं हि जायते नात्यच्चित्तमेव निरुद्ययते ॥

चित्त नै प्रवृत्ति हुन्छ र चित्त नै विमुक्ति हुन्छ । चित्त छोडेर अर्को कुनै वस्तुको न उत्पन्न नै हुन्छ न नाश नै । चित्तमात्र तत्त्व हो । यसेलाई आचार्य वसुबन्धुले विज्ञप्तिमात्रता भनेको छ ।

विज्ञानलाई अरू भावनाबाट पनि व्यक्त गरेको पाइन्छ । यससम्बन्धमा लंकावतारको यस श्लोकलाई समरण गर्हो ।

चित्तं मनश्च विज्ञान संज्ञा वैकल्प वर्जिताः ।

त्रिकल्पधर्मता प्राप्तः श्रावका न जितात्मजाः ॥

(लंकावतार ३/४०) को चेतनक्रिया सम्बन्धबाट यो 'चित्त' भनेको हो, मनन कार्य गर्नेबाट यो 'मन' हो, त्यस्ते विषयहरू ग्रहण गर्नेमा कारणभूत भएको बाट 'विज्ञान' पदबाच्य भएको हो ।

लङ्घावतारसूक्तमा संवृत्तिसत्य परिकल्पित र परतन्त्र स्वभावसेंग माँसिएको हुन्छ भनेको छ । संवृत्यको अर्थ हो बुद्धि । यो दुई प्रकारको हुन्छ । पस्त्विय बुद्धि र प्रतिस्थापिक बुद्धि । परिचयबुद्धि पदार्थको यथार्थ रूप ग्रहण गर्ने भएपनि बस्तुको सत् असत् चतुष्क कोटिबाट युक्त हुने भएको ले यो भौतिक बस्तुहरूसेंग तस्कन्थ रहने हुन्छ । लङ्घावतारसूक्तमा प्रष्ट उल्लेख गरिएको छ कि बस्तुको स्वभावमा ज्ञानगोचर हुँदैन । यसे कारण समस्त भौतिक पदार्थको लक्षणहीन र स्वभावहीन भएको मान्यपर्नेछ । अर्को प्रतिस्थापिकाको अर्थ हो लक्षण अथवा भाव बस्तुमा अवस्थित छैन र त्यसलाई कल्पना गर्नु अथवा प्रतिस्थान भन्दछ । माँचै भन्ने हो भने लोक-व्यवहारमा मूलतः यही प्रतिस्थापन व्यवहारले सदा काम गरिरहेको हुन्छ । परिकल्पितको खास मतलब निर्मित कल्पनामात्र हो । परिकल्पित लक्षणमा ग्राह्य ग्राहक भावको स्पष्ट उदय हुन्छ त्यसलाई ग्रहण गर्ने कल्पना नितान्त आन्तिबाट निर्णय गरेको हुन्छ ।

परतन्त्र लक्षण-

परतन्त्रनामबाट नै ग्रुको आधारमा अवलम्बित भएको पाइन्छ । परिकल्पित जति आन्तिको कारणबाट दूषित छ त्यति यो परतन्त्र छैन । स्वयम् आफैले सत्ता यसले बनाउन सबैदेन कारण यसको सत्ता हेतु-प्रत्ययबाट बनाएको हुन्छ । हेतु-प्रत्ययको खास अधिस्थान युक्ति र

प्रयुक्तको विविधतामा आधारित छ । यसे विविधताको कारणले नै आन्तिको लक्षण पैदागर्ते देखिन्छ । यसे लक्षणको कारणले नै विज्ञानबादहरू परतन्त्र स्वभाव हुने विश्वास गरिन्छ भने अर्को आन्तिका कारणहरूमध्ये मुख्यकारण अनिर्वचनीय परतन्त्र पनि हो । भनाइको मतलब प्रत्ययको यथार्थ कार्यको कारण जान्नलाई जनमानसको ज्ञान र भाषा पर्याप्त छैन । यो संस्कारिक विविधता हो । यही संस्कारको आधारमा आधारित भएको कारण भन्नाले न आफनो भाव सुन्ने व्यक्तिसम्म पुण्याउन सक्छ न सुन्ने व्यक्तिले त्यसको भाव नै बुझन सक्छ । यो विविधता नै विज्ञानबाटो स्वत्क्षणात्मकरूप हो जुन चित्तरूप हो यस ब्रह्म बेदान्तहरूको भनाइ-अनुसार यस संस्कारिक तत्त्वको अधिस्थान नै ब्रह्म भएको विश्वास गर्ने । यस ब्रह्मतत्त्वलाई विज्ञानबादीहरू अनिर्वचनीय परतन्त्र भनेको बेदान्तबादीहरूको भनाइ हो । अतिर्याम संसारको भनाइअनुसार परतन्त्र सत्ता यो हो जसमा ग्राह्य र ग्राहकका तीन लक्षणहरू कल्पनाको आधारमा अविलम्बित भएको हुन्छ, जस्तो १] पदाभास [शब्द] २] देहाभास [शरीर] ३] अर्थाभास अर्थ, यो तीन लक्षण ग्राह्य लक्षण हुन्, त्यस्ते ग्राहकका तीन भेद हो, १] मन, २] उद्ग्रह [दक्ष विज्ञान आदि पाँच इन्द्रिय विज्ञानहरू] [ग] विकल्प । यो ग्राह्य र ग्राहक तीन भेदहरू जुन अवस्थामा उत्पन्न हुन्छ त्यस अवस्थाको सत्ता परतन्त्र हुन्छ । यस-भावलाई महायान सूत्रालंकार ११/ सूत्रमा उल्लेख भएको पाइन्छ-

त्रिविधं त्रिविधाभासो ग्राहकलक्षणः ।

अभूतपरिकल्पो हि परतन्त्रस्य लक्षणम् ॥

परिनिष्ठपन्नता लक्षण-

माथि उल्लेख भएका कल्पनाद्वारा आरोपित हुने

परिकल्पित सत्य र हेतुप्रत्ययद्वारा आश्रित हुने परतन्त्र स्वभावले मुक्त भएको तत्त्वज्ञान नै परिनिष्पन्न लक्षण हो । परिनिष्पन्न अद्वैत वस्तुको ज्ञान हो । यस परिनिष्पन्नको अर्को नाम तथाता, परमार्थ निर्वाण आदि लक्षण पनि हो । यसप्रकार विज्ञानवादीहरू आफूलाई पका अद्वैतवादी भएको विश्वास गर्छन् ।

माध्यमिक दर्शनअनुसार जुन संवृत्ति सत्यको अवधारणा गर्ने गर्छ त्यो नै विज्ञानवादीहरू परिकल्पित र परतन्त्र भएको बताउँछ भने परमार्थ सत्य नै परिनिष्पन्न सत्य भएको विश्वास गर्छ । यी दुर्बैमा केवल नाम र विश्लेषण गर्ने पढ्निमात्र फरक भएको पाइन्छ अथवा भाव र ज्ञानको दृष्टिमा दुबै एउटै विषयबस्तुभएको पाइन्छ । निश्चितरूपमा भन्ने हो भने विज्ञानवाद र र माध्यमिकवादको भनाइअनुसार स्वलक्षण सत्ताको आधार हुँदैन तरपनि व्यावहारिक जगत्मा यसको सत्ता भएको मान्नु आवश्यक छ । वस्तुको आकारप्रकार र गुणदोषको आधारमा नभई वस्तुको यथार्थतालाई जान्ने उद्देश्यले उद्यमीले उच्चोग गरेका कार्यलाई अथवा अध्यवसाय कल्पनालाई यहाँ धर्मात्म दृष्टिमानेको पाइन्छ । यसरी दृढ़-चित्त राखेर खोजीगर्ने कार्यलाई स्वतन्त्रिक अथवा सार्थक र अविपरीतवादी भन्ने गरेको पनि पाइन्छ । यस कार्यबाट उपलब्ध हुने यथार्थज्ञानलाई विज्ञानवादहरूले ज्ञेय-आवरणको संज्ञा दिएको छ । कुनैपनि वासनाबाट अलग रही यथार्थ ज्ञान हासिल गर्न अध्यवसाय कार्यमा लागेमा यथार्थ विषयबस्तुको ज्ञान हुने विश्वास गर्छ । ऋषिमुनि पृथक् जनहरू आदि निःस्वार्थ भावनामात्र नभई वासना भावना आउन सक्ने

वातावरणहरू समेतलाई त्यागी एकान्तवास गरी जुन यथार्थ ज्ञान प्राप्त गर्ने उद्देश्यले अध्यवसायको काम गर्दै त्यसबाट प्रपञ्चरहित दृष्टि आन्तिबाट मुक्त, यथार्थ ज्ञानको विशेष उपलब्धिहरू प्राप्त हुनेछ । यस प्रकारका उपलब्धिहरू पततिय (विश्वास) को आधारबाट हुन्छ र यस आधारबाट कुशल पवित्र र नयाँ खोज गर्ने दृढता अथवा प्रवृत्ति पनि साथसाथमा उभरेर आउँछ, यस प्रकारको प्रत्येक इन्द्रिय विज्ञानको निश्चलमा खास तीन प्रकारका वासनाहरूद्वारा प्रदान गरिएको आभास रहेको हुन्छ । जस्तो नील ग्राहक इन्द्रिय विज्ञान आभासित नील-प्रतीति अथवा यस्तो उस्तो आकृति र रङ्ग विरङ्ग-को आधारमा रान्नो-नरान्नो मूल्याङ्कन गर्ने आकृत्य अर्को नाम र उपाधिको अधिस्थानको रूपमा स्वलक्षणत्वेन आभासित प्रतीति अथवा नाम मान र उपाधिको आधार-मा आभासित हुने आकृतिहरू । यो पहिलो वस्तुको रूप र रङ्गीबिरङ्गीकी आधारबाट आभासित हुने सजातीय गुणद्वारा उत्पन्न आकृत्य भएको विश्वास गर्छ । दोस्रो अभिलाभ वासनाबाट आभास हुने विश्वास गरिन्छ । यो व्यावहारिक विषयसंग सम्बन्ध गाँसिएको छ । यसको अधिष्ठान नाम, उपाधि आदिको प्रविधिसंग सम्बन्धित भएको पाइन्छ । तेस्रो परिकल्पित र परतन्त्र लक्षणहरूको निषेधबाट बाकी हुन आएको धर्मात्म-दृष्टिले पूर्ण लक्षण हो । यसको व्यावहारमा पनि सत्ता नभएको बताउँछ । यो धर्मात्म-दृष्टिको अधिष्ठान नै विशेष र यथार्थ खोजाको अध्यवसायसंग छ ।

(क्रमशः)

कीष्ट बुद्ध निवास

२५३६ श्रौं बुद्ध जयन्ती समारोह सम्पन्न

२०५२ वैशाख ३१, काठमाडौं-

वैशाखपूर्णिमाका दिन आनन्दकुटी विहारमा-प्रति नहिना हुने बुद्धपूजा कार्यक्रम धर्मदेशना, रक्तदान, धारु प्रदर्शन पनि गरिएको थियो । विशेषरूपमा सम्पन्न कार्यक्रममा हजारै-लाई पायस भोजन सहित अपराह्न बुद्धजयन्ती समारोह समितिको आयोजनामा राजप्रतिनिधिपरिषद्का अध्यक्ष श्री ५ युवराज धिराज दीपेन्द्र वीर त्रिकम शाहदेवको प्रमुख आतिथ्यमा २५३६ श्रौं बुद्धजयन्ती समारोह सम्पन्न भएको छ । अखिल नेपाल भिक्षु महासंघका अध्यक्ष भिक्षु अनिरुद्ध महास्थविरसमक्ष शील - प्रार्थना, समितिका महासचिव श्यामरूप भानुभरद्वारा कार्यक्रममाथि प्रकाश र उपाध्यक्ष तीर्थनारायण भानुभरद्वारा धन्यवादज्ञापन भएको सो बेला अध्यक्ष सुदर्शन महास्थविरसे लुम्बिनीमा भएका गतिविधिहरूमाथि प्रकाशथार्व पुनर्गठित लुम्बिनी-विकास समितिले बातावरण, भौतिक विकास तथा सुरक्षा जस्ता क्षेत्रमा प्रथम प्राथमिकतामा ध्यानदिनु पने कुरा बताउनुभयो ।

सो समारोहमा प्रधानमन्ती मनमोहन अधिकारीले गौतम बुद्धका उपदेशहरूलाई सभा सम्मेलनमा मात्र उद्गार व्यक्त गर्ने र वक्तव्यबाजीमा मात्र सीमित राख्ने नगरी जीवनका प्रत्येक क्रियाकलापमा सहीरूपले उत्तानुर्पदछ भनी आपनो मन्तव्य प्रटक गर्नुभएको थियो । सो दिन बुद्धप्रतिमा सहित एक भव्य नगरपरिक्रमा पनि गरिएको थियो ।

शुभकामना व्यर्त

२०५२ वैशाख ३१ काठमाडौं-

नेकपा एमालेका नहासचिव वा प्रमोटर गौतमले २५३६ श्रौं बुद्धजयन्तीको उपलक्ष्यमा एमाले लिकान्काट नेपाली जनतामा शुभ-कामना व्यक्त गर्दै सामाजिक विकृति-लाई अन्त गर्न सबै जनमा सद्भाव र सहिष्णुता कायमा गरी एकाइसौं शताब्दीमा प्रवेश गर्ने हामी सबैलाई बुद्धका शिक्षाबाट प्रेरणा मिलिरहोस् भन्ने आशा व्यक्त गर्नुभएको छ ।

रक्तदान सम्पन्न

२०५२ वैशाख ३१, काठमाडौं-

बुद्धजयन्ती समारोह समितिको आयोजनामा रक्तदान उपसमितिका संयोजक रामेश्वरप्रसाद श्रेष्ठको संयोजनात्मा यहाँको आनन्दकुटीविहारमा ५७ जन्मान श्रद्धालुहरूले बुद्धजयन्तीको उपलक्ष्यमा रक्तदान गरे । रक्तदान गर्ने महानुभावहरूमा वज्राचार्यहरू अमररत्न, रविकिरण, पूर्णरत्न, अशोकचूडामणि; शावयहरू राजबहादुर, टीना, रामेश्वरी, सुनील, सुन्दर, सुरेशमान, दिनेश, सुरेन्द्र; अवाले मञ्जललाल; मानन्दरहरू स्वयम्भूलाल, रत्नलाल चन्द्रप्रकाश, सर्वज्ञरत्न; भिक्षु अनोमदस्सी; महर्जनहरू लक्ष्मी, रत्नवीर, शान्ती, ज्ञानीछोरी, शान्ताराम, चौथीनारायण; डंगोलहरू श्याममान, नारायण; संजयकुमार पन्त; तुलाधरहरू, सुरजरत्न, निरजकुमार श्याम, अशोकमान; श्रेष्ठहरू रवीन्द्र, ईश्वरप्रसाद, सुमन, सुमेह, बिजु, अनिल; नीरज बैद्य; सिहहरू मणीशमान,

उमेशमान; नवीन उदास; ताम्राकारहरू दीपेश, भीम प्रसाद; रेशम ठकुरी; नगरकोटीहरू दुर्गलाल, कृष्णबहादुर; चन्द्रप्रकाश अधिकारी; प्रदीप तिमिलिना; सरोज नकमी; पूर्णराज चित्रकार; कृष्ण खड़गी; शाहीहरू सुनील, निर्दोष; लामाहरू रत्नसागर, श्यामलाल; रोहिणी मल्ल र चन्द्रकृष्ण मुलमी हुनुनुच्छ ।

सम्मान प्रदान

२०५२ जेष्ठ २, काठमाडौं-

अखिल नेपाल भिक्षु महासङ्घका अध्यक्ष उपसङ्घनायक भिक्षु अनिरुद्ध महास्थविरलाई श्रीलंका अमरपुत्र र महासङ्घसभाले बुद्धधर्म, थेरवाद बुद्धशासन र लुम्बिनीमा सेवाका लागि “बुद्धजन्मभूमि ज्योतक शासन कीर्तिश्री” सम्मान प्रदान गरेको छ ।

थाइलैण्ड, स्थान्मार, मलेसिया, ताइवान, इर्डोनेशिया, संयुक्त अधिराज्य र जर्मनीमा विशिष्ट सेवा गर्नुभएका सात जना महास्थविरलाई पनि यसप्रकारका विभिन्न विभूषणद्वारा सम्मान गरिएको सो बेला श्रीलङ्काका राष्ट्रपति चन्द्रिका विजय तुंगका हातबाट सम्मान ग्रहण गर्न विरामीको कारणबाट श्रीलंका जात नसक्नुभएका भिक्षु अनिरुद्धलाई बुद्धजयन्तीका दिन आनन्दकुटीविहारमा आयोजित बौद्धसभामा श्रीलङ्काका राजदूतद्वारा हस्तान्तरण गरिएको थियो ।

**बुद्धजयन्तीको उपलक्ष्यमा ३ दिने कायञ्चम
२०५२ वैशाख ३१, पाल्पा-**

२५३६ ओं बुद्धजयन्तीको उपलक्ष्यमा यहाँको बौद्ध युवा सङ्घ, महाबोधिविहारद्वारा तीनदिने कार्यक्रम सम्पन्न गरेको छ । सचिव गम्भीरमान शाक्यको संयोजकत्वमा आयोजित शान्ति पदयात्राको प्रतियोगितामा १० वटा विद्यालयमध्ये माध्यमिक विद्यालयहरू मोहन, कन्या

र बिजु आवासीय प्रथम, द्वितीय र तृतीय भएका थिए । विजयीहरूलाई प्र. जि. अ. को प्रमुख आतिथ्यमा सम्पन्न भएको समारोहमा अध्यक्ष विनयराज वज्राचार्य-द्वारा पुरस्कार वितरण गरिएको थियो । सो बेला कोषाध्यक्ष जीवनमान वज्राचार्य, विश्वमान दज्राचार्य, छत्रराज शाक्य, देवेन्द्रमान शाक्य तथा पा. न. पा. का उपप्रमुख दशरथमुनि शाक्यले आ-आपनो मन्त्रव्य पोखनुभएको थियो । सभापतिको आसनबाट संघनायक भिक्षु शाक्यानन्द महास्थविरले बुद्धको उपदेशलाई आ-आपनो जीवनयापनको लागि पालन गर्न सकेमा वास्तविक सुख शान्ति प्राप्त हुने कुरा बताउनुभयो ।

सो उपलक्ष्यको कार्यक्रममा खुला एकल हाजिरी जवाफ प्रतियोगिताका सहभागीहरूलाई अनगारिकाहरू अनुपमा र त्थागवती, सहप्राध्यापक पुरन श्रेष्ठ र गोपी शमलि पुरस्कार वितरण गर्नुभएको थियो । प्रथम र द्वितीय भएका संजय श्रेष्ठ र छात्रा दिव्या शर्मलाई बुद्धको मूर्ति पुरस्कार स्वरूप दिइएको थियो । यसै गरी यज्ञ महर्जनको संयोजकत्वमा अस्पतालका विरामीहरूलाई फलफूल प्रदान गरिएको थियो ।

नाम परिवर्तन

२०५२ वैशाख ३१, काठमाडौं-

२०३८ सालमा ‘नेपाल महिला बौद्ध सङ्घ’को नामले स्थापित संस्थालाई हालै ‘बौद्ध महिला सङ्घ, नेपाल’को नाममा परिवर्तन गरी श्री ५ को सरकारको सङ्घ संस्था ऐनअनुसार दर्ता गर्न एक तदर्थ समिति गठन गरी संस्था दर्ता गरिएको छ । उक्त गठित तदर्थ समितिमा अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, सचिव, सहसचिव र कोषाध्यक्षमा कमश, विमला वज्राचार्य, नानीमेया मानन्धर, बीणा कंसाकार, सुजाता मानन्धर र कमला शाक्य

रहनु भएको छ । सच्च सदस्यहरूमा रोहिणी मास्के, श्रमिठा वैद्य, हुम्लकल्पो शावय, मीराश्योति कंसाकार, वासन्तीदेवी बच्चाचार्य, डा. केशरीलक्ष्मी मानन्धर, डा. यशोधरा प्रधान र शकुन्तला प्रधान रहनु भएको छ ।

उक्त सम्बुद्धे २५३६ ओं बुद्धजयन्तीको उपलक्ष्यमा एकदिने नैतिक शिक्षा कार्यक्रम स्थानीय परोपकार मा. वि. मा सञ्चालन गर्न्यो । सो बेला भिक्षु बोधिज्ञानसमवेशीलप्रार्थना, अनग्रिका जाग्रत्तीबाट प्रवचन र नानी-मैया मानन्धरबाट सहिला बौद्ध सङ्ग र बौद्धतिविद्यावारे प्रकाश पारिएको थियो । सोही उपलक्ष्यमा चरिएको एक समारोहमा स्वास्थ्यमन्त्रो पद्धरत्न तुलाधर्तको प्रमुख आतिथ्य रहेको र भिक्षु कुमार काशय महास्थविरको सभापतित्व रहेको तथा भिक्षु प्रवत्तनरूप तथा नानी-मैया मानन्धरद्वारा मन्तव्य व्यक्त गरिएको थियो । यस्तैरक्तदानमा सहभागी भएकाहरूलाई प्रमाण-पत्र तथा अनाथालयका विद्यार्थीहरूलाई वस्त्र दान गरिएको थियो ।

शान्तिपदव्याप्ति

२०५२ वैशाख ३१, चितौत-

यहाँको बौद्धधर्म सेवा समितिद्वारा गठित बुद्धजयन्ती समारोह समितिको आयोजनामा २५३६ ओं बुद्धजयन्ती शान्तिपदव्याप्ति गरी सम्पन्न गरेको छ । सो बेला आयो-जित सभामा विरतन बन्दना, पञ्चशील प्रार्थना हुनुका साथै सभापतिको आसनबाट प्रसाद गौचन, समितिका अध्यक्ष देवेन्द्र गुरुड, घर्मोदय सभा शाखाका अध्यक्ष शक्कलधर्ज गुरुड, रेयुकाई नाराणगढ शाखाका अध्यक्ष स्वयम्भू शाक्य, चितवनविहारका अध्यक्ष वज्रराज शाक्य, एवं विटोकलबका अध्यक्ष देवबहादुर दुरा र

रामप्रसाद घले आ-आपतो मन्त्राध्य व्यक्त गर्नुभएको थियो ।

बौद्धक्रियाकलाप

२०५२ वैशाख २३, ललितपुर-

यहाँको युवक बौद्ध मण्डल नेपालद्वारा विभिन्न बौद्ध क्रियाकलाप संचालन गर्दै बौद्धतिविधिलाई अग्राहि सारेको छ । सोअनुसार पटक पटक भएको कार्यक्रममा यत माघ २८ गते अध्यक्ष सुचित्रमान शावयको सभापतित्वमा संचालित प्रवचन कार्यक्रममा धर्मरत्न शाक्यबाट तृतीय लज्जायनपछि बुद्धधर्मको विकासक्रम र त्यसको संरक्षणको लागि के कस्ता प्रगति तथा प्रयासहरू भए भन्ने बारे प्रदर्शन भएको थियो । फागुन ६ गते विषयना ध्याननावनाको उपयोगिताबाटे दोलेन्द्ररत्न शाक्यले भगवान् बुद्धको पालामा परि करीब ४० प्रकारका ध्यान भावनाहरू प्रयोगमा ल्याइराखेका अपेक्षि तीमध्ये कुनैपनि ध्यानभावनाबाट निर्वाणमार्गसम्पुर्ण नसक्ने भएको ले भगवान् बुद्धले प्रतियादित आनापानाध्यान-भावनालाई प्रमुख स्थान दिई त्यसबाट निर्वाण लाभ गर्नुभएको र त्यसप्रकारको धर्मलाई श्रवण गर्न मानसिक र शारीरिक रूपमा स्वस्थ हुनुपर्ने कुरामा प्रवचन दिनुभएको थियो ।

फागुन १३ गते मण्डलको आङ्गाहानया बौद्ध तीर्थ-यात्रा- (भारत) भ्रमणको लागि मण्डलका कोषाध्यक्ष पुष्परत्न बाराहीको संयोजकत्वमा करीब ७३ जनाको एक तीर्थयात्रीहरूको यात्रा सफल रहोम् भनी बिदाइभेट कार्यक्रममा भिक्षु बुद्धघोष महास्थविरसमक्ष पञ्चशील प्रार्थनाका साथै अतिथि रणबहादुर गुरुडले धादिज्जलिलामा बौद्धधर्मको पहिले र अहिलेको अवस्थाबाटे जानकारी गराउनुभयो र उक्त कार्यक्रम कार्यवाहक

अध्यक्ष पूर्णमान शाक्यको सभापतित्वमा संचालन भएको थियो ।

फागुन २० गते भएको प्रवचन कार्यक्रममा निक्षु बुद्धियोग बहाविरबाट मनुष्यजीवनको महत्वबाटे प्रवचन गर्नुभयो । यसमा अष्ट दोषको स्वष्ट व्याख्या गर्नुका साथै यसबाट प्रभावित भएकाहरूले भगव.न् बुद्धारा प्रतिपादित धर्मलाई सुन, बृहत र प्रबोगका ल्याउन नसकिने र जो अष्ट दोषबाट मुक्त भएको हुन्छ त्यस्ता अक्षिहरूले मात्र भगवान् बुद्धारा प्रतिपादित धर्मलाई पालना गर्न सक्ने भएको ले हामीहरूले मनुष्यजीवन भएकाहरू बुझेर सत्य मार्गतिर जानुपर्दछ भन्नुभयो । उक्त कार्यक्रम का. वा. अध्यक्ष पूर्णमान शाक्यको सभापतित्वमा भएको थियो ।

फागुन २७ गते कार्यवाहक अध्यक्ष पूर्णमान शाक्यको सभापतित्वमा सञ्चालन भएको इवचन कार्यक्रम बुरेन्द्र शाक्यले "बुद्धर्म र विकास" विषयमा प्रवचन गर्नुहुँदै बुद्धर्मको विकासबाटे थाहापाउन पहिले भानवतमाज्ञा विकास कहिनेदेखि र कसरी शुरुवात भबो र बतको क्रम कुन प्रकारबाट हुँदै आएको हो त्यसबाटे जानकारी हुनुपर्दछ इनिरात बुद्धर्मको विकासबाटे बुझ्न सकिन्ठ भन्नुभयो ।

चैत्र ११ बते यु. बौ. म. नेपालको आयोजनामा बौद्धतीर्थयात्रा (भारत) सफलतापूर्वक सम्पन्न भएपो उपलक्ष्यमा उक्त तीर्थयात्राको यिहावलोकन कार्यक्रममा अध्यक्ष सुचिव्रमान शाक्यबाट तीर्थयात्राको महस्वबाटे र तीर्थयात्रा उपसमितिका संघोजक पुष्परत्न बाराहीले तीर्थयात्राको व्यवस्थापनसम्बन्धी आयोजनात्मकाट हुन गएका केही बुटिहरूलाई स्वीकार गई बातुहरूनो तर्फबाट धेरै न सहयोग पाएको र तीर्थयात्रा सफन

पारिविनुभएको सा यात्रुबाटहरूलाई कृतज्ञता आपन गर्नुभयो । त्यस्तै कार्यक्रमका अतिविवरणलका चरित्त सल्लाहकार लोकबहादुर शाक्यले भ्रमण कार्यक्रमहरू बेला बखतमा गरिने रहनुपर्ने विचार बहक गर्नुका साथै भ्रमणहरूको आयोजना गर्दा खालि बुद्धर्मसम्बन्धी मात्र नभई अन्य धर्महरूको महत्वपूर्ण ऐतिहासिक स्थलहरूको पनि भ्रमण गरी त्यसबाट व्याण हासिल गर्नुपर्ने सल्लाह दिनुभयो । त्यस्तै यात्रुहरूको प्रतिनिधिको तर्फबाट बेटी वज्राचार्यबाट तीर्थयात्राको समयमा आयोजकतर्फबाट केही सानातिना बुटिहरू भृत्यापनि यात्रा धेरै न सफल तथा उपलब्धि पूर्ण भएको अनुभव बताउनुभयो । साथै शारदामान शाक्यले आपनो अनुभव बताउनुभएको थियो । समारोह पूर्णमान शाक्यको सभापतित्वमा भएको यियो ।

चैत्र १८ गते अध्यक्ष सुचिव्रमान शाक्यको तज्ज्ञपतित्वमा भएको कार्यक्रममा धर्मरत्न शाक्यले बहुव सञ्चायन हुनुभन्दा यहिले बुद्धर्ममा के कस्ता मतभेदहरू आए र स्वते कमला चिलिन्द राजा को पालामा भएको चिलिन्दप्रश्नबाटे जानकारी गराउनुभयो ।

चैत्र २५ गतेको कार्यक्रमका अतिथि बहा प्रा. आशाराम शाक्यले लुम्बिनीको विकास कार्यमा हुँदै आएको प्रयत्नि र हाल बृहदामा आइरहेका केही अल्पचारा समस्याहरू भएको कुरा व्यक्त गर्दै हालसम्ब लुम्बिनीमा आपना विहारहरू निर्माण गर्ने क्रममा १७३३ बटा राष्ट्रहरूसँग सम्झौता भइसकेको जानकारी बराउनुभयो । उक्त कार्यक्रम अध्यक्षको सभापतित्वमा भएको थियो ।

बैशाख २ गते यु. बौ. म. नेपालले ऐतिहासिक स्थल भ्रमणको सिलसिलामा नालाकरुगामय र बनेपामा भ्रमणको आयोजना गरेको थियो । मण्डलका मू. पू. (बाँकी कभर दोश्रो बेजमा)